

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาในหัวข้อ กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม กรณีศึกษา ประเพณีแข่งเรือชุมชนบ้านดอนไชย ตำบลกลางเวียง อำเภอเวียงสา จังหวัดน่าน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในรูปแบบของประเพณีแข่งเรือของชุมชนบ้านดอนไชย โดยผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาแนวคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับความเป็นชุมชน
2. แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน
3. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรม
4. แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน
5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดในการศึกษา

โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับความเป็นชุมชน

แนวความคิดเกี่ยวกับชุมชนจึงถือได้ว่าเป็นแนวความคิดหนึ่งที่มีการถกเถียงกันเป็นอย่างมากในแวดวงวิชาการในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากในปัจจุบันวิถีคิดในทางสังคมศาสตร์เริ่มปฏิเสธความหมายแบบตายตัวและไม่เปลี่ยนแปลง และหันมาตั้งคำถามว่าความหมายนั้นมีการคิดขึ้นมาอย่างไร เพราะสิ่งต่าง ๆ ไม่ได้มีความหมายในตัวเอง แต่มีมนุษย์เป็นผู้กำหนดความหมาย สร้างกฎเกณฑ์และค่านิยมสำหรับปฏิบัติต่อสิ่งนั้นขึ้น ซึ่งมีผลต่อความรู้สึกนึกคิด พฤติกรรมและชีวิตทางสังคม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539, น. 40) คล้ายกับที่ Brownel ได้กล่าวถึง ความหมายหรือคำจำกัดความของคำว่าชุมชนนั้น ว่าทุกคนพยายามที่จะให้คำจำกัดความที่เหมาะสมที่สุดและถูกต้องที่สุด แต่ในขณะเดียวกันก็ยังไม่มีการยอมรับว่า คำจำกัดความอันไหนที่ถูกต้องที่สุด เพราะบางครั้งผู้กำหนดความหมายขึ้นมา ก็พยายามอธิบายให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตนมีอยู่ หรือหาเหตุผลมาประกอบให้เห็นเด่นชัดตามประสบการณ์ของตนเอง ความหมายหรือคำจำกัดความของชุมชนนั้นเคลื่อนไหวได้อยู่เสมอเพราะเกี่ยวพันกับมนุษย์ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษ คือสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ดังนั้น คำจำกัดความของชุมชนจึงไม่

สามารถจะหยุดนิ่งอยู่กับที่และเหมือนเดิมตลอดเวลาได้ (อ้างถึงใน รัชนีกร เศรษฐี, 2528, น. 92) ทั้งนี้ ได้มีงานศึกษาหลายชิ้นเกี่ยวกับชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับความเป็นชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปในปัจจุบัน ซึ่งให้ความหมายของชุมชนที่มีความหลากหลายอย่าง ซึ่งใช้กันในหลายกรณีและหลายความหมายตามรายละเอียดดังต่อไปนี้

ไพฑูริย์ เครือแก้ว (อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2534, น. 11-14) ได้กล่าวว่าชุมชนหมายถึง “กลุ่มบุคคลที่ตั้งอยู่เป็นที่เป็นที่ทาง มีขอบเขตอันเดียวกันและผู้คนเหล่านั้นมีการพบปะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน มีการติดต่อซึ่งกันและกัน มีความสนใจร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ความรักชาติ รักมาตุภูมิ มีแนวพฤติกรรมเป็นอย่างเดียวกัน เช่น การกินอยู่หลับนอน ภาษาพูด การแต่งงาน การใช้เครื่องมือ ซึ่งหมายความว่าวิถีวัฒนธรรมร่วมกัน ซึ่งจะแยกให้เห็นเด่นชัด” ดังนี้

1. ชนต้องมีสถานที่หรือท้องถิ่นที่มีขอบเขตจำกัด ซึ่งมักจะเป็นที่มีน้ำ อากาศดี มีแม่น้ำไหลผ่าน มีพื้นดินอุดมสมบูรณ์

2. ชุมชนจะต้องมีคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป หรือกลุ่มบุคคลที่เป็นหญิงและชาย เด็ก และผู้ใหญ่ต่างมีความรู้ ความสามารถ ความสนใจไม่เหมือนกันแต่มีวิถีพฤติกรรมเหมือน ๆ กัน และใช้ชีวิตร่วมกัน มีความผูกพันเป็นพวกเดียวกัน

3. ชุมชนต้องมีศูนย์กลางของการทำงานและบริการต่าง ๆ บางประการเกี่ยวกับการงาน การประกอบอาชีพต่าง ๆ ของคนในชุมชน ซึ่งต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ และระดับการศึกษาของบุคคลในชุมชนนั้น ๆ เกี่ยวกับบริการต่าง ๆ เช่น บริการทางการค้า บริการทางสุขภาพ อนามัย ด้านการบันเทิง โรงเรียน ฯลฯ

Poplin (อ้างถึงใน สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2537, น. 4-5) ได้ให้นิยามแนวคิดและขอบเขตของชุมชนว่าประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ 5 ประการ คือ

1. ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในพื้นที่หรืออาณาเขตบริเวณหนึ่ง ๆ (geographic area)

ลักษณะชุมชนในลักษณะเช่นนี้ หมายถึง กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกันในอาณาเขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์หนึ่ง ตามแต่ความเหมาะสมของกลุ่มคนที่จะเลือกทำเลที่ตั้งชุมชนต่าง ๆ ที่กลุ่มคนเลือกทำเลที่ตั้งนั้นมักจะคำนึงถึงความอุดมสมบูรณ์ทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อม เพื่อที่กลุ่มคนนั้นสามารถประกอบอาชีพหรือดำรงชีวิตได้อย่างเหมาะสม

2. ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกมาติดต่อกันทางสังคม (social interaction)

หมายถึง ภายในชุมชนสมาชิกที่สถานภาพ และบทบาทที่แตกต่างกันไปจึงมีการกระทำระหว่างกันตามสถานภาพและบทบาท ซึ่งมีเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เป็นลักษณะของพลวัต เป็นเสมือนเส้นใยทางสังคมที่สามารถลากเส้นโยงใยกับส่วนต่าง ๆ ภายในชุมชนหนึ่ง ๆ การกระทำระหว่างกันภายในชุมชนจะเป็นไปในหลายลักษณะ เช่น ลักษณะของความขัดแย้ง การขอความร่วมมือ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน หรือการแข่งขันซึ่งกันและกัน ซึ่งมีประโยชน์ต่อการพัฒนาความเจริญก้าวหน้า เป็นต้น

3. ชุมชนประกอบด้วยสมาชิกที่มีความสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (social relationship) หลาย ๆ ด้าน เช่น ความสัมพันธ์ด้านครอบครัว การศึกษา ศาสนา การเมือง การปกครองและสันตนาการ เป็นต้น ความสัมพันธ์จะมีทั้งที่เป็นแบบปฐมภูมิ และแบบทุติยภูมิ ซึ่งเป็นไปตามสถานภาพและบทบาท บรรทัดฐานทางสังคม ค่านิยมทางสังคม การจัดช่วงชั้นทางสังคม และสถาบันทางสังคม

4. ชุมชนเป็นกลุ่มคนที่มีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกันที่อยู่ (psycho-ecological relationship) ลักษณะชุมชนที่กลุ่มคนมาอยู่ร่วมกันเพราะความผูกพันทางด้านจิตใจนี้เป็นการแสดงถึงความรักความผูกพันทางด้านอารมณ์จึงสมาชิกที่มีต่อกันที่อยู่ เช่น ความเอาใจใส่ในการทำงานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในชุมชน ความรักท้องถิ่นและการที่สมาชิกทั้งหลายได้มีการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน เช่น เป็นที่อยู่อาศัย ประกอบอาชีพ ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และการพักผ่อนหย่อนใจ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความผูกพันทางด้านจิตใจต่อกันที่อยู่อาศัยของตน ซึ่งทำให้กลุ่มคนภายในชุมชนแสดงความรู้สึกและความรับผิดชอบที่มีต่อชุมชน เพื่อที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตต่าง ๆ ให้ดีขึ้น และการที่บุคคลจะมีความรับผิดชอบที่จะอยู่ในชุมชนใดก็มีความแตกต่างกันไปตามเหตุผล เช่น ผู้ที่ชอบอยู่ในชุมชนชนบทอาจจะเป็นเพราะรักอากาศบริสุทธิ์ ประชาชน ช่วยเหลือและพึ่งพากันเป็นอย่างมาก เป็นต้น

5. ชุมชนจะมีศูนย์กลางบริเวณของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวม (central activities for utilization) หมายถึง ชุมชนที่มีศูนย์กลางบริการทางด้านกิจกรรมการปกครอง การเศรษฐกิจ การศึกษา การศาสนา การสาธารณสุข และการพักผ่อนหย่อนใจอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือกิจกรรมหลาย ๆ อย่างที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อที่จะบริการหรืออำนวยความสะดวกให้แก่สมาชิกในชุมชน ตัวอย่างเช่น ชุมชนหมู่บ้าน จะมีศูนย์กลางของกิจกรรมหลาย ๆ อย่างอยู่ในหมู่บ้าน ได้แก่ วัด โรงเรียน ที่ทำการผู้ใหญ่บ้านและร้านค้าขายภายในหมู่บ้าน เป็นต้น หรือบางหมู่บ้านอาจจะมี

ศูนย์กลางบริการกิจกรรม เพื่อประโยชน์ต่อส่วนรวมเพียงอย่างเดียว แต่สามารถรับบริการอย่างอื่น ๆ จากชุมชนข้างเคียงได้

ประเวศ วะสี (2541, น. 35-37) ได้ให้ความหมายของชุมชนว่า ชุมชนหมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่ง มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกันด้วย คำว่า ชุมชนใช้กับกลุ่มคนขนาดเล็กไม่ก็คนไปจนถึงกลุ่มขนาดใหญ่ หรือทั้งโลก ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนหรือความเป็นชุมชน ทำให้มีศักยภาพสูงมาก เพราะเป็นกลุ่มก้อนที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันนั่นคือ ความรัก มีการกระทำ และมีการเรียนรู้ร่วมกัน จึงมีข้อพิจารณาคุณลักษณะของความเป็นชุมชน ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ร่วมกัน
2. ความเอื้ออาทรกัน
3. มีการกระทำร่วมกัน
4. มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ

ประเวศ วะสี ยังกล่าวอีกว่าในความเป็นชุมชนนั้นยังมีจิตวิญญาณ ของกลุ่มคนเกิดขึ้นซึ่งจิตวิญญาณนี้จะไปมีอิทธิพลต่อความรู้สึกและพฤติกรรมของกลุ่ม ก่อให้เกิดความปิติ ความสุขอย่างล้นเหลือ และเกิดพลังอย่างมหัศจรรย์ และความเป็นชุมชนยังก่อให้เกิดผู้นำตามธรรมชาติและการจัดการ ซึ่งจะมีทั้งหญิงและชายทำให้ชุมชนมีองค์กรที่ดี มีการจัดการและมีความต่อเนื่องและยั่งยืน

Kemp (1991, pp. 320-326 อ้างถึงใน ชีระพงษ์ แก้วหาญ, 2543, น. 29) ได้ให้คำจำกัดความของความเป็นชุมชนไว้ว่า “ความเป็นชุมชนไม่ได้จำกัดอยู่ในเฉพาะในขอบเขตของหมู่บ้านที่จริงแล้วไม่มีหมู่บ้านเป็นหน่วยในการปกครองพื้นที่ในอดีตด้วยซ้ำไป หากแต่ความเป็นชุมชน หมายถึง ลักษณะเครือข่ายของความสัมพันธ์บนพื้นฐานแบบเครือญาติ”

หรือในงานการศึกษาชุมชนท่าเกวียนของ ยศ สันตสมบัติ ที่แสดงให้เห็นกระบวนการปิดล้อมชุมชนของวัฒนธรรมอุตสาหกรรม ที่แย่งชิงทรัพย์สินส่วนรวมที่ชุมชนเคยจัดการและดูแลรักษา (ยศ สันตสมบัติ, 2539, น. 29) และนำเสนอความเป็นชุมชนที่หมายถึงความสามารถในการจัดการและควบคุมทรัพยากรในท้องถิ่น ที่เป็นสิทธิและความชอบธรรมที่อยู่บนพื้นฐานของ “สิทธิชุมชน” จารีตประเพณี และระบบศีลธรรมของการเอาชีวิตรอด มิใช่ในดับทกกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษร และชุมชนสามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์บนพื้นฐาน “ความเป็นธรรมทางสังคม” (ยศ สันตสมบัติ, 2539, น. 25-27) ซึ่งในกรณีของชุมชนท่าเกวียนสามารถปรับตัวและผลิตความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ได้ (ยศ สันตสมบัติ, 2539, น. 106)

จะเห็นได้ว่าความเป็นชุมชนจึงไม่ได้หมายถึงหน่วยทางสังคมที่ยึดติดกับพื้นที่อย่างตายตัว แต่หมายถึงอุดมการณ์อำนาจ และความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีทั้งความกลมกลืนและความขัดแย้ง ความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงและผลิตรายใหม่ได้ และที่สำคัญ คือ สามารถปรากฏอยู่ในหน่วยที่มีขอบเขตหลายระดับ ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน ท้องถิ่น ตลอดจนถึงเครือข่ายที่กว้างขวาง ซึ่งอาจซ้อนทับกันอยู่ ขณะเดียวกันความเป็นชุมชนก็ไม่ใช่อุดมคติหรือหน่วยอิสระที่อยู่โดดเดี่ยว หากดำรงอยู่ในความสัมพันธ์กับสังคมภายนอก กับรัฐ และตลาด (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539, น. 58-59) คล้ายกับที่ ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543, น. 42) กล่าวถึงชุมชนได้ว่า ความเป็นชุมชนมิได้มีเพียงหน่วยเดียวหากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการตอบโต้ของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ยังช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้ และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดจากการรวมตัวกันผ่านการสานความสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

Jim Ife (อ้างถึงใน สายันต์ ไพเราะญจจิตร, 2547, น. 96-97) อธิบายว่า ชุมชน เป็นองค์กรหรือหน่วยทางสังคม (social organization) ที่มีคุณลักษณะและองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน 5 ประการ ได้แก่

1. มีขนาดที่ไม่เกินความสามารถของมนุษย์ (human scale) คือ มีขนาดตั้งแต่พอประมาณจนถึงใหญ่ มีความไม่เป็นส่วนตัว (impersonality) มีโครงสร้างที่เน้นความเข้มแข็งที่ศูนย์กลาง (centralized structures) เป็นระบบปฏิสัมพันธ์ของคนส่วนใหญ่ในหน่วย ซึ่งขนาดของหน่วยหรือชุมชนมักมีขอบเขตอยู่ในระดับที่สมาชิกคนหนึ่งสามารถทำความรู้จักมักคุ้นกับคนอื่น ๆ ได้เท่าที่ต้องการ และก็เป็นขนาดที่ทุกคนในนั้นสามารถเข้าถึงและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของส่วนรวมได้โดยไม่มีอุปสรรค ชุมชนต้องมีโครงสร้างไม่ใหญ่โตเกินกว่าที่คนที่เป็สมาชิกจะมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีอำนาจควบคุมความเป็นไปในชุมชนได้ ซึ่งในความเป็นจริงเราไม่สามารถระบุตัวเลขเฉพาะเจาะจงลงไปได้ว่าจะต้องมีจำนวนคนเท่าไร บางครั้งก็อาจจะเป็นกลุ่มคนจำนวนไม่กี่คนไปจนถึงเป็นพันเป็นหมื่น หรือจำนวนมากในระดับประเทศก็ได้

2. มีความเป็นตัวตนและความเป็นเจ้าของ (identity and belonging) ในความเป็นชุมชนโดยทั่วไป มักมีสาระเกี่ยวกับความรู้สึกเป็นเจ้าของ (sense of belonging) แฝงอยู่ หรือแม้มีความยอมรับและเห็นคุณค่าร่วมกันภายในกลุ่ม อันเป็นที่มาของคำว่า เป็นสมาชิกของชุมชน (member of the community) มีความหมายครอบคลุมคำว่าความเป็นเจ้าของ (belonging) การยอมรับจากคนอื่น ๆ (acceptance) ความจงรักภักดีและการยอมรับในความมุ่งหมายต่าง ๆ ของกลุ่มด้วยความเต็มใจ (allegiance & loyalty) ซึ่งความรู้สึกเป็นเจ้าของหรือเป็นสมาชิกของชุมชน

นั้นแยกไม่ได้จากความรู้สึกในเรื่องความมีตัวตน/อัตลักษณ์ (identity) ความเป็นชุมชนมักจะแทรกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นตัวตนในปัจจุบัน เนื่องจากสถาบันชุมชนที่เคยถือต่อการแสดงตัวตนของคนในอดีตได้คลายความสำคัญลงไปมาก ไม่ว่าจะเป็นตระกูล เผ่า หมู่บ้าน โบสถ์หรือวัด ที่เคยสร้างความรู้สึกร่วมกัน ในขณะที่ทุกวันนี้สถานที่ทำงาน โรงงาน สถาบันการศึกษา ลักษณะอาชีพ กำลังมีความสำคัญมากขึ้นในฐานะแหล่งกำหนดสถานภาพและบทบาทของบุคคลอย่างถูกกฎหมาย

3. มีพันธะหน้าที่ (obligations) สมาชิกของชุมชนต้องมีพันธกิจ หรือภาระหน้าที่ที่ชัดเจนที่ต้องกระทำให้กับชุมชนที่สังกัด โดยเข้าไปมีส่วนร่วมโดยกิจการอย่างใดอย่างหนึ่งหรือทุกอย่างของชุมชน เพื่อสร้างและดำรงวิถีชีวิตของชุมชน

4. มีความใกล้ชิดสนิทสนมแบบชนบท (gemeinschaft) ชุมชนต้องมีโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความใกล้ชิดสนิทสนมของมวลหมู่สมาชิก สมาชิกสามารถมีสัมพันธภาพต่อกันและกันได้ ในหลาย ๆ บทบาท ในสภาพที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน ไม่มีเงื่อนไขที่ส่อไปในทางขีดวงจำกัด เฉพาะกลุ่ม หรือเฉพาะพวก ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับการเสริมสร้างศักยภาพของบุคคลในการที่จะแสดงความสามารถในเรื่องต่าง ๆ ที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มากและเป็นคุณแก่ชุมชนโดยตรง

5. มีวัฒนธรรม (culture) ชุมชนเป็นแหล่งกำเนิดของระบบคุณค่า การสร้างสรรค์ และการแสดงออกถึงวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งที่ต่างก็มีคุณลักษณะเฉพาะตัว (unique characteristics) ที่แนบแน่นกับชุมชนนั้น ๆ ซึ่งเป็นกลไกเสริมสร้างให้สมาชิกของชุมชนเป็นผู้ผลิตวัฒนธรรมเพื่อใช้เองมากกว่าเป็นเพียงผู้บริโภควัฒนธรรมที่หยิบยืมมาจากชุมชนอื่น และมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดความแตกต่างหลากหลายระหว่างชุมชนต่าง ๆ และเกิดภาวะการมีส่วนร่วมที่กว้างขวางมากขึ้น

Jim Ife แบ่งชุมชนออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ ประกอบด้วย (1) ชุมชนเชิงพื้นที่ (geographical community) และ (2) ชุมชนเชิงหน้าที่ (functional community) ซึ่งชุมชนทั้งสองประเภทต่างก็มีคุณสมบัติทั้ง 5 ประการดังกล่าวข้างต้นครบถ้วน แต่คุณลักษณะดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับมิติทางด้านประสบการณ์และความรู้สึกนึกคิดส่วนตัว (felt and subjective experiences) ที่ไม่อาจจะวัดหรือคำนวณได้ลงตัวแน่นอนด้วยเครื่องมือทางวิทยาศาสตร์กายภาพ ดังนั้นผู้ที่รู้สึกถึงความเป็นชุมชนได้ดีมากน้อยเพียงใดก็คือคนที่เป็สมาชิกของชุมชนนั้น ๆ นั่นเอง

กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 15) ได้มองว่าชุมชนไม่ได้ขึ้นอยู่กับลักษณะกายภาพ หรือขึ้นอยู่กับตัวคนเท่านั้น แต่ปัจจัยที่ค่อนข้างชี้ขาดความเป็นชุมชนก็คือ “ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชนนั้น” กล่าวคือ การที่คนในชุมชนควรจะมีความสัมพันธ์แบบประสานสอดคล้องกลมกลืนกัน (Harmonious) คือ ความเป็นหนึ่งเดียว (Unity) ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับเครือญาติ จนถึงระดับหมู่บ้าน และระดับเกินหมู่บ้าน (Supra-village)

ฉะนั้น ความเป็นชุมชนจะต้องประกอบด้วยความรู้สึกที่บุคคลในชุมชนนี้ ถือว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนและถือว่าชุมชนนั้นเป็นของตน สภาพเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องจากระบบความสัมพันธ์ที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ ได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ความสัมพันธ์ตามระบบอุปถัมภ์ เป็นต้น เกิดการรวมกลุ่มคนที่มีวัตถุประสงค์เดียวกัน อันทำให้เกิดการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ร่วมกันขึ้น

อย่างไรก็ดี เมื่อทำความเข้าใจในแนวคิดเกี่ยวกับความเป็นชุมชน เพื่อสร้างพื้นฐานในการมองชุมชนแล้ว ผู้ศึกษาขอเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน เพื่อที่จะให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนอันนำมาสู่การเข้าใจถึงที่มาของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมได้มากยิ่งขึ้น

2. แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน

ในสภาพที่ชุมชนชนบทกำลังเผชิญกับกระแสทุนนิยมที่เข้ามาในชุมชนในรูปของการพัฒนา ที่ทำให้อำนาจในการควบคุมและจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นลดลง ในประเทศไทยได้มีการก่อตัวของกระแสความคิดที่เป็นการทวนกระแสการพัฒนาของรัฐ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันทั่วไปในนามของการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน โดยเสนอความคิดในการพัฒนาที่เน้นการเชื่อมั่นและส่งเสริมศักยภาพของชาวบ้านในการพัฒนาตนเองบนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งมีแกนกลางของวัฒนธรรมชุมชน คือ การให้ความสำคัญกับคน และความผสมกลมกลืนกันในชุมชน อาทิ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน เป็นการเสนอภาพของความเป็นชุมชนที่ได้แย้งการพัฒนากระแสหลักที่เน้นวัฒนธรรมแบบปัจเจกนิยม บริโภคนิยม วัตถุนิยม และการมองแบบแยกส่วน ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ากระแสความคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นวาทกรรมที่ก่อตัวขึ้นมาเพื่อต้านกระแสการพัฒนาของรัฐ และนำเสนอแนวทางการพัฒนาสังคมที่เน้นความเท่าเทียมกันในการควบคุมและการจัดการทรัพยากร ที่สอดคล้องกับแนวคิดระบบเศรษฐกิจแบบมีศีลธรรมของ Scott ที่ว่าหลัก 2 ข้อที่ชาวนาใช้วัดความยุติธรรมของสังคมและคนในสังคม ได้แก่ สิทธิที่จะมีพอกิน (rights to subsistence) และการเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน (norm of reciprocity) อันเป็นความสำนึกในสิทธิพื้นฐานที่สังคม

และเพื่อนร่วมสังคมที่มีจริยธรรมควรให้หลักประกันขั้นต่ำเพื่อให้ชาวนาประทังชีวิตอยู่ได้ โดยแสดงออกในรูปของสถาบันต่าง ๆ ของการช่วยเหลือกันและกัน (Scott, 1976 อ้างถึงใน อนุญญา ภูซงคกุล, 2530, น. 91-92)

การก่อตัวของแนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนเกิดขึ้นจากปัจจัยทั้งภายนอกและภายในประเทศเอง กล่าวคือ ปัจจัยภายนอกประเทศเกิดจากการให้ความสำคัญกับการพัฒนาวัฒนธรรมในระดับสากล โดยการประกาศทศวรรษโลก ว่าด้วยการพัฒนาวัฒนธรรมขององค์การยูเนสโก (กาญจนา แก้วเทพ, 2538, น. 183-190) และจากการเปลี่ยนแปลงการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ และการให้ความช่วยเหลือระหว่างประเทศผ่านทางองค์การพัฒนาเอกชน (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534, น. 183-190) ส่วนปัจจัยภายในประเทศเกิดจากการคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน แนวโน้มการสลายตัวของชุมชนในขณะที่วัฒนธรรมชุมชนยังเข้มแข็ง การตื่นตัวของปัญญาชนและผู้มีการศึกษาต่อการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประเทศหลังการเปลี่ยนแปลง 14 ตุลาคม 2516 (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534, น. 191-193) และการสรุปบทเรียนจากการทำงานขององค์การพัฒนาเอกชน (กาญจนา แก้วเทพ, 2538, น. 15-18) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้ขยายออกไปอย่างกว้างขวางมากขึ้นทั้งในแวดวงของนักพัฒนาขององค์การพัฒนาเอกชน และนักวิชาการที่เข้าร่วมนำเสนอแนวคิด ซึ่งสามารถสร้างความเป็นระบบและความชัดเจนให้กับพัฒนาการของแนวคิดในระยะต่อมา ทำให้เกิดเป็นกระแสความตื่นตัวของพลังของชุมชน และมีความหลากหลายมากยิ่งขึ้น ทั้งในแง่ของจุดเน้น แนวทางในการวิเคราะห์ หรือแม้แต่ข้อเสนอต่อการพัฒนาชนบท (ยุกติ มุกดาวิจิตร, 2538, น. 75-78)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2534, น. 172-183) ได้สรุปสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนออกเป็น 4 แนว จากความคิดของปัญญาชนที่เป็นผู้นำทางความคิดตั้งแต่ในช่วงแรก ได้แก่

1. ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนเองอยู่แล้ว วัฒนธรรมนี้ให้คุณค่าแก่ความเป็นคนและแก่ชุมชนที่มีความผสมกลมกลืน และวัฒนธรรมชุมชนเป็นพลังผลักดันการพัฒนาชุมชนที่สำคัญที่สุด ซึ่งจะใช้เป็นประโยชน์ได้เมื่อมีการปลูกให้สมาชิกแห่งชุมชนมีจิตสำนึกรับรู้ในวัฒนธรรมของตน

2. การดำรงอยู่ของวัฒนธรรมสองกระแส คือ วัฒนธรรมชาวบ้าน และวัฒนธรรมทุนนิยม โดยวัฒนธรรมของชาวบ้านมีความเป็นอิสระ เนื่องจากผูกพันอยู่กับความเป็นชุมชนหรือหมู่บ้านที่เป็นรูปแบบสังคมที่มีความคงทนยืนนาน จึงเสนอให้เปลี่ยนแนวทางในการพัฒนาไปเป็นการพึ่งตนเองอย่างในอดีต และเสนอบทบาทของชนชั้นกลางในการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมกับชาวบ้าน นำทรัพยากรจากสังคมเมืองไปให้กับชนบทมากขึ้น และคัดค้านการบีบบังคับของรัฐต่อหมู่บ้าน

3. เน้นลักษณะคุณค่าทางจริยธรรมของวัฒนธรรมพื้นบ้านที่เป็นอิสระ และยังคงดำรงอยู่ในปัจจุบันในสถาบันหมู่บ้าน มากกว่าการเสนอให้ต่อต้านวัฒนธรรมของรัฐและระบบทุนนิยม การพัฒนาคือการสืบทอดวัฒนธรรมชุมชนอันดีงาม และการพึ่งตนเองที่เคยมีมาแต่ในอดีตแต่กำลังสูญหายไป

4. เน้นการต่อต้านกระแสการพัฒนาของรัฐและส่งเสริมชุมชนให้เข้มแข็งบนพื้นฐานศาสนธรรม

เสนห์ จามริก (2543, น. 221) กล่าวว่า ความหนักแน่นและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะเป็นรากฐานของชุมชนให้เข้มแข็งในขณะที่สังคมไทยกำลังย่างเข้าสู่ยุคของการพัฒนาประชาธิปไตย ปัญหาความสัมฤทธิ์ผลของแนววัฒนธรรมชุมชน ย่อมจะมีความหมายสำคัญยิ่งต่อปัญหาความเป็นไปได้ที่ประชาธิปไตยจะพัฒนาจากด้านรูปแบบไปสู่ด้านเนื้อหา นั่นก็คือ การปกครองตนเองของชุมชนท้องถิ่นจากฐานของวัฒนธรรมชุมชน

ในการนำเสนอกระแสแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย ที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวชนบทบนพื้นฐานเศรษฐกิจแบบยังชีพ มีระบบความเชื่อ และลักษณะวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับน้ำใจและความเป็นชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายหลักในการวิจารณ์กระแสการพัฒนาของรัฐและระบบทุนนิยมที่สร้างผลกระทบในด้านลบต่อชุมชน ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนักวิชาการว่าเป็นการนำเสนอภาพของหมู่บ้านในลักษณะอุดมคติที่ดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน ซึ่งมีพื้นฐานมาจากแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนของนักสังคมศาสตร์ในช่วงครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ที่มักมองชุมชนในแง่ที่เป็นอุดมคติและคุณค่าอย่างหนึ่งมากกว่าเป็นข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ ภาพของชุมชนทางศีลธรรมได้กลับมาอีกครั้งหนึ่งเมื่อนักสังคมศาสตร์ เช่น Ferdinand Tonnies พูดถึงความเป็นชุมชนแบบ *Gemeinschaft* ว่ามีเอกภาพทางวัฒนธรรมบนพื้นฐานของจิตใจ ซึ่ง Atsushi Kitahara ได้ให้ความเห็นว่าแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนตรงกันกับแนวความคิดแบบ *Populism* ที่เกิดขึ้นในที่ต่าง ๆ ทั่วโลก ด้วยการเน้นด้านจิตใจและความชอบธรรมของชาวบ้านในการพึ่งตนเองเป็นทางเลือกในการพัฒนาเพื่อต่อต้านความทันสมัยและวัตถุนิยม (อ้างถึงใน อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539, น. 38-39) ที่ *Vandergheest* มีความเห็นว่าภาพลักษณ์ของหมู่บ้านเชิงคุณค่าของสำนักคิดวัฒนธรรมชุมชนมีปัญหาอยู่บ้าง ในแง่ที่เน้นลักษณะดั้งเดิมที่ดูจะไม่เปลี่ยนแปลงและให้ความสำคัญกับองค์กรชุมชนในระดับหมู่บ้านมากเกินไป เพราะจากการศึกษาประวัติศาสตร์พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างใหญ่หลวงในชนบทและการรวมตัวของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ในพื้นที่ที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันก็มีความหลากหลายมาก และในการวิจารณ์ของยุคนี้ มุกดาวิจิตร (2548) ที่ว่าทำให้ได้ภาพหมู่บ้านแบบอุดมคติ เพราะแนววัฒนธรรมชุมชนใช้วิธีคิดวิธีศึกษาที่นักมานุษยวิทยาเรียกว่าการสร้างภาพตัวแทน ซึ่งตั้งอยู่บนสมมติฐานว่ามีความเป็น

จริงดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง และผู้ศึกษาสามารถไปค้นพบเพื่อสะท้อนให้ผู้อื่นรับรู้ได้ และนักมานุษยวิทยาใช้วิธีคิดดังกล่าวสร้างความชอบธรรมให้กับการสร้างภาพตัวตน ซึ่งไม่ใช่ภาพหมู่บ้านตามที่เป็นจริง แต่เป็นเพียงภาพลักษณ์ตามอุดมคติของผู้ศึกษา ซึ่งสะท้อนความจริงบางส่วนแต่ก็ไม่ใช่ภาพลวง หากผู้ศึกษายอมรับข้อจำกัดในวิธีการของตนว่าการศึกษาของตนนั้นอยู่ในบริบททางการเมืองของการช่วงชิงการนิยามความหมายของสังคมชนบท (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539, น. 42-44)

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ในแง่ของวิธีคิดที่เน้นการมองความต่อเนื่องและความคงทนของต้นแบบทางวัฒนธรรมว่าถ้าเคลื่อนไหวแล้วเลวลง ผู้อ้างคุณลักษณะดั้งเดิมแล้วแข็งแรงไว้น่าจะเป็นสิ่งที่ดี ในขณะที่วิธีคิดในการศึกษาวัฒนธรรมปัจจุบันเน้นการศึกษาวัฒนธรรมในมิติของความเคลื่อนไหวให้มากที่สุด กล่าวคือ มองวัฒนธรรมในแง่กระบวนการคิด เพราะมีการเคลื่อนไหวเพื่อเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตรายใหม่ และปรับตัวภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อม ซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน เนื่องจากสังคมต่าง ๆ รวมทั้งสังคมไทยเองมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากขึ้น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2539, น. 40)

กล่าวโดยสรุป แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นวาทกรรมกระแสต้านในการพัฒนาที่เน้นความเป็นกลุ่มที่ถูกสร้างขึ้นมา เพื่อเป็นทางเลือกหนึ่งในการพัฒนาที่ต้านการพัฒนาระแสหลักที่เน้นปัจเจกนิยม บริโภคนิยมเป็นหลัก ในบริบทของสังคมปัจจุบัน

3. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรม

หากจะกล่าวถึงแนวคิดที่เกี่ยวกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรมก่อน ซึ่งต่างมีผู้ให้ความหมายที่หลากหลาย ดังนี้

Thomas and Anderson (อ้างถึงใน เนาวรัตน์ ชีโนภาษ, 2543, น. 6) ได้ให้ความหมาย วัฒนธรรมนั้น หมายถึง วิถีชีวิตซึ่งมีความหมายลึกกลงไปถึงการร่วมมือช่วยเหลือกันของสมาชิกในสังคม และการได้รู้พฤติกรรมของสมาชิกในสังคม วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ชี้ให้รู้เกี่ยวกับสิ่งที่คิดและทำระหว่างสมาชิกในสังคม ซึ่งตัวที่บ่งชี้ให้เห็นเกี่ยวกับวิถีชีวิต ได้แก่ ความคิด ค่านิยม ความเชื่อ วรรณกรรม ศาสนา และรวมทั้งปรัชญาของประชาชน จะช่วยชี้ให้เห็นบทบาทระหว่างพฤติกรรมของคนกับความต้องการทางวัตถุ

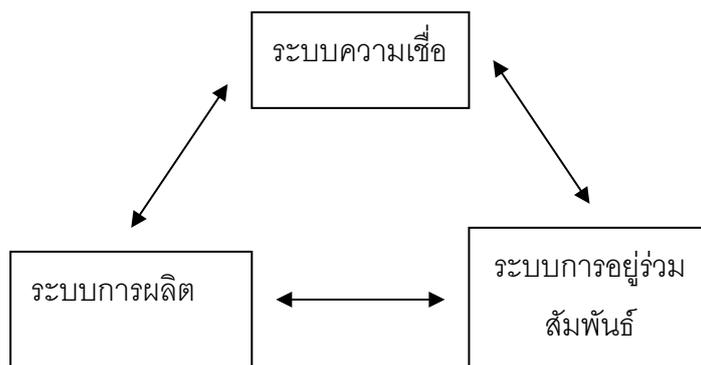
วัฒนธรรมซึ่งเป็นระบบคุณค่าที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม และเป็นสิ่งที่ได้รับการปลูกฝัง ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง เพื่อความต่อเนื่องและอยู่รอดของสังคม เลสลีย์ ไวท์

(อ้างถึงใน เนาวรัตน์ ชีโนภาษ, 2543, น. 8) แบ่งองค์ประกอบของวัฒนธรรมเป็น 4 องค์ประกอบ ได้แก่ ส่วนของความคิด ความเชื่อ ส่วนของสังคม ส่วนของความรู้สึก ทัศนคติ และส่วนของเทคโนโลยีการผลิต การใช้เครื่องมือและอุปกรณ์ ซึ่งสอดคล้องกับ สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์ (2533, น. 13) ที่แบ่งโครงสร้างและองค์ประกอบของวัฒนธรรมเป็น 3 ระบบ ได้แก่ ระบบการผลิตหรือระบบการทำมาหากิน ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน และระบบทางความเชื่อ ซึ่งสามารถประมวลองค์ประกอบของวัฒนธรรมของทั้งสองได้ดังนี้

1. ระบบการผลิต / ระบบการทำมาหากิน หรือระบบเทคโนโลยีการผลิต ซึ่งรวมถึงทรัพยากรธรรมชาติและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น
2. ระบบสังคม หรือระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน อันประกอบด้วย องค์การทางสังคม เช่น ครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน รวมทั้งพฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์
3. ระบบความคิด ความรู้ ความเชื่อ ความรู้สึก ทัศนคติ และค่านิยมต่าง ๆ อันประกอบด้วย ศาสนา คุณค่า และพิธีกรรม

แผนภูมิที่ 2.1

โครงสร้างวัฒนธรรมของชาวชนบท

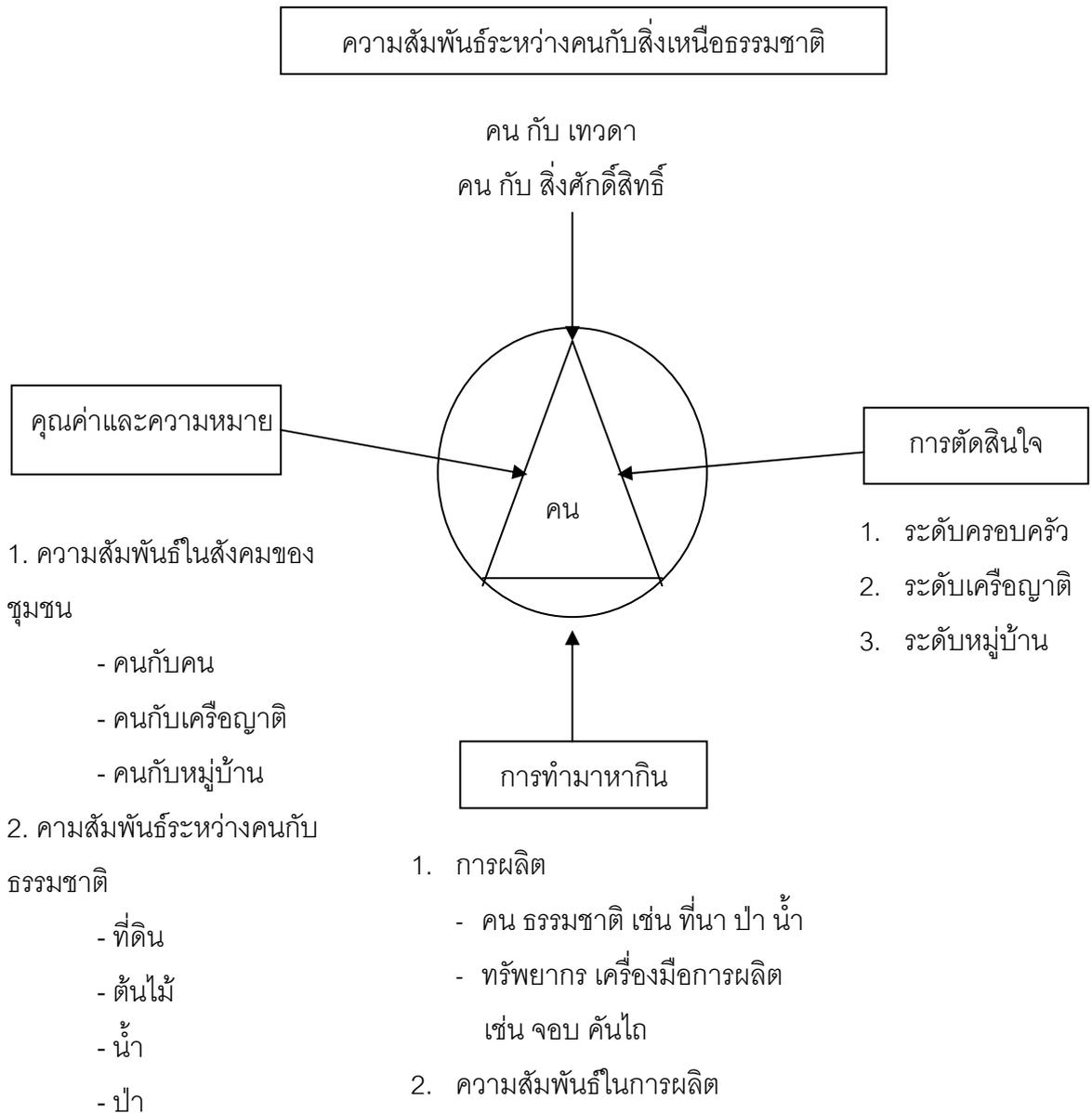
ที่มา: สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533, น. 13.

วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาตามสภาพแวดล้อม และยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะเมื่อมีการสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่น ๆ นอกจากนี้ ทั้ง 3 ระบบก็มีความสัมพันธ์และส่งผลต่อกันอยู่ตลอดเวลา เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงขึ้นในระบบใดระบบหนึ่ง ก็จะส่งผลกระทบต่อระบบอื่น ๆ และต่อโครงสร้างวัฒนธรรมโดยรวม เราจึงต้องเข้าใจวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้งที่มีชีวิตที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มีความหลากหลาย มีความไม่สม่ำเสมอ แม้กลุ่มชนที่กำเนิดมาจากชาติพันธุ์เดียวกัน มีวัฒนธรรมทั้ง 3 ด้านร่วมกันมาก่อน แต่เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน มีการสังสรรค์กับวัฒนธรรมอื่นในระดับที่ต่างกัน ก็จะทำให้การปรับตัวเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมไปด้วย

บุญเทียน ทองประสาน (2531, น. 90-101) วัฒนธรรมของชาวบ้านสัมพันธ์กับวิถีการผลิตของชุมชนและมีวิวัฒนาการของตนเอง เมื่อวิถีการผลิตเปลี่ยนไปหรือพัฒนาไป วัฒนธรรมของชาวบ้านก็มีการเปลี่ยนหรือพัฒนาไปด้วย ที่เราเรียกว่า มีการผลิตซ้ำ (Reproduce) ขบวนการผลิตซ้ำทางด้านวัฒนธรรมมีอยู่ตลอดเวลา จนมาถึงปัจจุบันที่วิถีการผลิตและวัฒนธรรมแบบทุนนิยมเข้าไปถึงหมู่บ้าน ก็เกิดการปะทะทำลายวัฒนธรรมของชาวบ้าน การศึกษาถึงการเข้าสู่วัฒนธรรมทุนนิยม เพื่อดูว่ามีผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างไรบ้าง จะต้องศึกษาถึงพัฒนาการของวิถีการผลิตและวัฒนธรรมของชาวบ้านในประวัติศาสตร์ด้วย ซึ่งการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนของชุมชนชาวบ้าน พบว่ามีความสัมพันธ์ทั้งหมดในชุมชนดังนี้

แผนภูมิที่ 2.2

ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนในชุมชนชนบท

ที่มา: บุญเทียน ทองประสาน, 2531, น. 100.

กาญจนา แก้วเทพ (2538, น. 23-27) เสนอว่า วัฒนธรรมชุมชนเป็นสิ่งที่คนในชุมชนสร้างขึ้น และเป็นสิ่งที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ ได้แก่ เทคโนโลยีการเกษตร การหุงหาอาหาร การสร้างบ้าน เครื่องนุ่งห่ม การคมนาคม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ คน พระเจ้า

ความตาย การหลุดพ้นจากกิเลส ซึ่งอธิบายได้จากสัญลักษณ์ พิธีกรรม คัมภีร์ เป็นต้น และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ได้แก่ การศึกษา การถ่ายทอดคุณค่า สื่อ ภาษา ฯลฯ ซึ่งทั้ง 3 ส่วนนี้เป็นวัฒนธรรมส่วนที่มองเห็น ขณะที่วัฒนธรรมส่วนที่มองไม่เห็น ได้แก่ คุณค่าต่าง ๆ ขบวนการสอน ขบวนการผลิต ระบบเศรษฐกิจ การตัดสินใจ การใช้อำนาจ เป็นต้น จะเป็นตัวกำหนดส่วนที่มองเห็น

ลักษณะของวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เราเรียนรู้กันได้และเอาอย่างกันได้ จากการศึกษาอบรมโดยตรงหรือการเอาอย่างโดยไม่รู้ตัว วัฒนธรรมจึงเป็นสิ่งที่สามารถปลูกฝัง ส่งเสริมหรือสร้างขึ้นได้ ไม่ว่าจะทางวัตถุหรือจิตใจ วัฒนธรรมมีธรรมชาติเป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ลักษณะการเปลี่ยนแปลงอาจเกิดจากภายนอก เช่น การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ใหม่ ๆ การสร้างอุดมคติขึ้นในกลุ่ม กรณีเปลี่ยนแปลงจากภายนอก เช่น การรับวัฒนธรรมอื่น ๆ เข้ามา อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มชนหรือชุมชนมีเอกลักษณ์ของตนเอง เราจึงไม่สามารถกล่าวว่ วัฒนธรรมของกลุ่มใดดีกว่ากัน สื่อที่สำคัญของวัฒนธรรมก็คือภาษา

สรุปความว่าวัฒนธรรมเป็นเรื่องของมรดกทางสังคมที่ถ่ายทอดกันมาจากบรรพบุรุษ เป็นปทัฏฐานของสังคม ได้แก่ ขนบธรรมเนียมประเพณี กฎข้อบังคับ ระเบียบ กฎหมาย อันเป็นแนวปฏิบัติของบุคคลในสังคม เป็นพฤติกรรมการปรับตัวของบุคคล เพื่อลดความตึงเครียดทางอารมณ์ และสามารถเข้ากับสังคมได้ เป็นแบบแผนหรือโครงสร้างที่กำหนดพฤติกรรมบุคคลในสังคม เป็นลักษณะนิสัยที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน จนออกมาเป็นบุคลิกภาพของคนในสังคม ซึ่งเหล่านี้ถือว่าเป็น ทรัพยากรวัฒนธรรม (cultural resources) ของสังคมนั้น ๆ

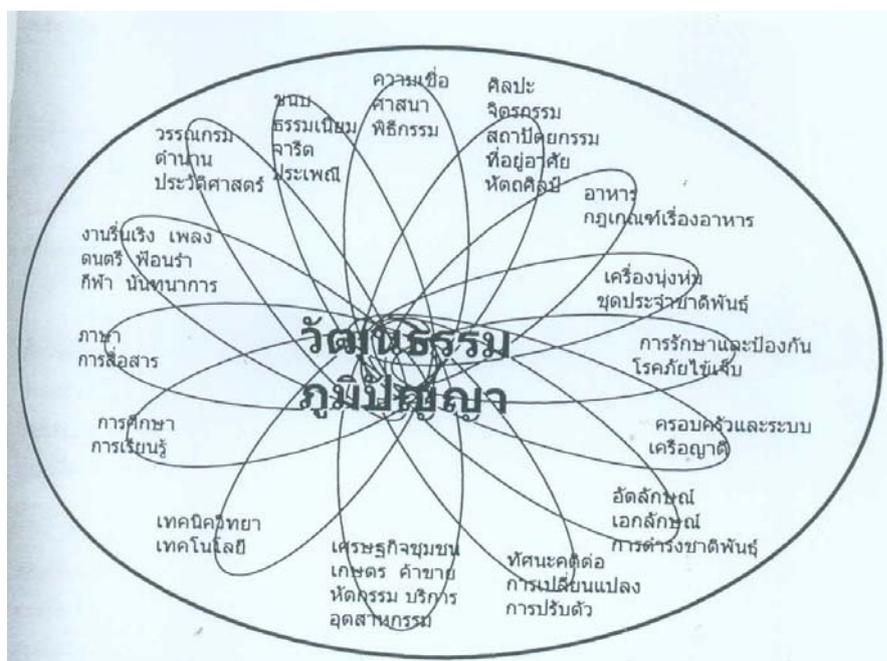
สายนต์ ไพเราะญจิติร์ (2547, น. 3) ได้กล่าวถึง ทรัพยากรวัฒนธรรม นั้นหมายถึง ส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมทั้งหมดในสังคมมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางวัตถุ สิ่งก่อสร้างที่จับต้องมองเห็นได้ (tangible forms) และที่เป็นความหมาย (meaning) ความรู้/ภูมิปัญญา (knowledge / wisdom) ความเชื่อ (beliefs) กฎระเบียบแบบแผนเพื่อการปฏิบัติ (rules) จิตนาภาพ (imagination) ความรู้สึกนึกคิด (feeling) ศิลปะและการแสดงออก (expressive behaviors) ที่ไม่สามารถจับต้องหรือสัมผัสทางกายภาพได้ (intangible forms) ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถจัดการให้เกิดประโยชน์แก่การดำรงชีวิตของมนุษย์ในแต่ละชุมชน แต่ละสังคม แต่ละยุคสมัยได้ และทรัพยากรวัฒนธรรมในสังคมปัจจุบัน ประกอบด้วยสิ่งที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากอดีต (heritages) และสิ่งที่ยังมีการสร้างสรรค์ดัดแปลงขึ้นมาใหม่ (creations/vital cultural resources) เพื่อใช้สอยให้สมประโยชน์ในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนและสังคม

นอกจากนั้น ในงานวิจัยโครงการกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชน ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดย สายนต์ ไพเราะญจิติร์ และคณะ (2549, น. 21-23)

เห็นว่า วัฒนธรรมเป็นกลไกในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งในระดับปัจเจก ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับสังคมให้อยู่ในสภาวะปกติ เป็นธรรมชาติ และสมดุลอยู่เสมออันเนื่อง ภูมิปัญญา จึงเป็นทั้งระบบวัฒนธรรมที่ทำหน้าที่สำคัญในชุมชน และเป็นทรัพยากรวัฒนธรรม : cultural resource ประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์สามารถเอามาจัดการให้เกิด ประโยชน์ทางการพัฒนาชุมชนได้

แผนภูมิที่ 2.3

ความสัมพันธ์ของภูมิปัญญากับระบบวัฒนธรรมมิติต่าง ๆ ในวิถีชีวิตของชุมชนหนึ่ง ๆ

ที่มา: สายันต์ ไพรชาญจิตร และคณะ, 2549, น. 23

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าประเพณีแข่งเรือที่ผู้ศึกษาได้ทำการศึกษาอยู่นั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ที่เป็นทรัพยากรวัฒนธรรม (cultural resource) และเป็นอีกประเภทหนึ่งที่มนุษย์สามารถเอามาจัดการให้เกิดประโยชน์ทางการพัฒนาชุมชนได้ ซึ่งรายละเอียดจะกล่าวในแนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้

4. แนวคิดการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน

ความสำคัญของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม

ดังที่ทราบแล้วว่าทรัพยากรวัฒนธรรมมีทั้ง “ของเก่า” จากอดีต เป็น “มรดก” ที่เหลือถึงคนรุ่นเรา และ “ของใหม่” ที่เราสร้างขึ้น มรดกวัฒนธรรม (cultural heritage) มีความหมายรวมทั้งที่เป็น “วัฒนธรรมทางวัตถุ” (material culture) ในรูปของวัตถุ (objects) โครงสร้าง (structures) สถานที่ (sites) และภูมิทัศน์ (landscapes) หรือ “วัฒนธรรมที่ยังดำรงอยู่” (living culture) หรือ “วัฒนธรรมที่แสดงออก” (expressive culture) เช่น ดนตรี งานฝีมือ ศิลปะการแสดง วรรณคดี ประเพณีบอกเล่าและภาษา ฯลฯ ซึ่งเป็นความต่อเนื่องจากอดีตผ่านปัจจุบันไปสู่อนาคต โดยยอมรับว่าวัฒนธรรมเป็น “อินทรีย์สูง” (super organic) และ “วิวัฒนาการ” (evolving) ได้ไปเรื่อย ๆ บางกรณีเราต้องอนุรักษ์ “นามธรรม” หรือ “รูปธรรม” อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือบางทีก็ต้องอนุรักษ์ทั้งสองอย่าง ทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นของสำคัญจะจัดการให้ถูกก็ต้องศึกษาว่าอะไรเป็นอะไร จะใช้แนวทางอย่างไร กล่าวคือ สมบัติวัฒนธรรมที่เป็น “มรดก” นั้นเปลี่ยน “บทบาทและหน้าที่” ไปเกือบหมดแล้ว ต้อง “อนุรักษ์” และ “สงวน” ให้คงเดิมมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วนำมาใช้ประโยชน์โดยไม่ให้เสื่อมสภาพเร็วกว่าที่ควร ส่วนที่เป็น “ของใหม่” ก็ต้อง “พัฒนา” ไม่หยุดอยู่กับที่ ฉะนั้น “การอนุรักษ์และพัฒนา” จึงเป็นของคู่กันเพราะได้ทั้ง “อดีต” และ “ปัจจุบัน” ถ้าอนุรักษ์อย่างเดียวเราจะมีแต่อดีต และพัฒนาอย่างเดียวโดยไม่อนุรักษ์เราก็จะมีแต่ปัจจุบัน ซึ่งทั้งอดีตและปัจจุบันก็สำคัญทั้งคู่ และเราก็มีทั้งสองอย่างอยู่แล้ว จึงควรจัดการให้ทรัพยากรต่างสมัยทั้งสองเกื้อกูลกัน ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศเป็นสองเท่าทวีคูณ (พิสิฐ เจริญวงศ์, 2542)

ในงานพัฒนาชุมชน การจัดการถือได้ว่าเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง นั่นคือ การที่จะพัฒนาให้ เป็นไปในทิศทางใดนั้น ก็ขึ้นอยู่กับการจัดการของนักพัฒนา ซึ่งอาจเรียกได้ว่า การจัดการในงานพัฒนานั้นเองนั่นก็คือ จะจัดการอย่างไรให้คนสามารถที่จะจัดการตัวของตัวเองได้ อันจะนำไปสู่ การพัฒนาตนเอง การพึ่งตนเองได้ในที่สุด

ทางหนึ่งในการพัฒนา คือ การพัฒนาโดยอาศัยกิจกรรมเป็นเครื่องมือ ไม่ว่าจะเป็น กิจกรรมทางด้านสังคม เช่น การพัฒนาสตรี เด็ก เยาวชน จิตใจ สถาบันสังคม (ครอบครัว) อาสาสมัคร ผู้นำ ผู้สูงอายุ หมู่บ้าน ตำบล ด้านเศรษฐกิจ เช่น การผลิต การออม ทุน การตลาด การค้าขาย อาชีพ รายได้ หรือด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมจึงถือเป็นกิจกรรมหนึ่งในการอนุรักษ์และการพัฒนา ด้วยเช่นกัน และนักพัฒนาก็มีบทบาทสำคัญ ทั้งทางด้านทฤษฎี การส่งเสริม สนับสนุน และ

ประสานให้ชุมชนมีการจัดการตนเอง โดยเริ่มตั้งแต่ การตระหนัก การเคลื่อนไหวกิจกรรม และการสร้างควมยั่งยืนด้วย

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน

หากพูดถึงงานพัฒนาชุมชน ต้องทำความเข้าใจกับปรัชญาของงานพัฒนาชุมชนที่เชื่อว่า

1. บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญ ถึงแม้บุคคลจะมีความแตกต่างกัน แต่ทุกคนมีสิทธิที่พึงได้รับความยุติธรรมและอย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนมีสิทธิ เสรีภาพในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตตามความต้องการของตน โดยไม่ถูกบีบบังคับจากบุคคลอื่น
3. บุคคลแต่ละคนมีศักยภาพหรือพลังความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เปิดเผยและแฝงเร้น ศักยภาพเหล่านี้มีประโยชน์ต่อบุคคลและชุมชนเป็นอย่างมาก ถ้ารู้จักนำมาใช้อย่างถูกวิธี โดยเฉพาะอย่างยิ่งพลังที่แฝงเร้นอยู่ในบุคคล ซึ่งไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์มากนัก
4. การพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคล ชุมชนและสังคม โดยสามารถพัฒนาได้ด้วยวิธีการให้การศึกษา และการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม
5. ถ้ามีโอกาสบุคคลแต่ละคนมีความสามารถในการพัฒนาศักยภาพ หรือพลังความสามารถของตนได้ (สนธยา พลศรี, 2545, น. 43)

สายนต์ ไพรชาญจิตร์ (2549, น. 24) ได้กล่าวถึง การพัฒนาชุมชน นั้นเป็นกระบวนการสร้างและธำรงสภาพความเป็นชุมชน รวมทั้งสร้างสุขระดับต่าง ๆ ให้กับปัจเจกชน มีคุณค่าพื้นฐานสำคัญอยู่ที่ “เชื่อมั่นในคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่จะมีชีวิตอยู่อย่างมีเกียรติ มีสิทธิ และสามารถที่จะกำหนดวิถีการดำรงชีวิตของตนเองไปในทิศทางที่ตนปรารถนา” และมองเห็นว่า “มนุษย์ทุกคนมีพลังความสามารถและศักยภาพในเรื่องความคิดริเริ่ม ความเป็นผู้นำ และความคิดใหม่ ๆ ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ ถ้ามีการจัดการให้เขาได้มีโอกาสแสดงศักยภาพและความสามารถออกมาอย่างอิสระแล้ว เชื่อว่าเขาสามารถจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติพฤติกรรมและพัฒนาขีดความสามารถของตนให้มีความรับผิดชอบและสร้างประโยชน์แก่ส่วนรวมได้”

จะเห็นได้ว่า ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาในศักยภาพหรือพลังความสามารถของคน โดยถือว่า คนมีความสามารถและพลังซ่อนเร้น แฝงอยู่อันได้แก่ กำลังความคิด แรงงาน ฝีมือ ทักษะ ซึ่งพลังเหล่านี้ถ้าได้รับการขุดค้นและนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน ก็จะสามารถบันดาลความสำเร็จทั้งปวงให้แก่ชุมชนได้ ดังนั้นวัตถุประสงค์

สำคัญของการพัฒนาชุมชนจึงมุ่งกระตุ้นส่งเสริมให้ประชาชนแต่ละคน หรือแต่ละกลุ่มได้รู้จักใช้ความสามารถของตนเองช่วยตนเอง (Self-Help) เข้ามามีส่วนร่วม (Participation) ในการสร้างสรรค์ความเจริญในท้องถิ่น โดยอาศัยความต้องการที่แท้จริง (Felt-Needs) หรือความคิดริเริ่ม (Initiative) ของประชาชนในชุมชนนั้นเองเป็นหลักการในการดำเนินงาน เพื่อให้สามารถแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ตัดสินใจด้วยตนเอง และทำงานร่วมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ดังนั้นการพัฒนาชุมชนจะสำเร็จได้ จึงมิใช่ขึ้นอยู่กับผลสำเร็จทางวัตถุ หากแต่ขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทัศนคติ ทักษะ ความรู้ และความสามารถของประชาชนเป็นสำคัญ

หลักการพัฒนาชุมชน

หลักการพัฒนาชุมชนที่ สอนธยา พลศรี (2545, น. 62-65) ซึ่งได้เสนอและอธิบายไว้ดังนี้

1. หลักการมีส่วนร่วมของประชาชน เป็นกระบวนการที่เสริมสร้างและส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมเต็มที่ในการพัฒนาชุมชนในทุกขั้นตอน คือ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมแก้ไขปัญหา ร่วมประเมินผล ร่วมรับผิดชอบ ร่วมรับผลของการพัฒนา ทั้งในรูปของบุคคล กลุ่มและองค์การ อย่างแท้จริงและด้วยความสมัครใจ การมีส่วนร่วมของประชาชนจึงเป็นหลักการพื้นฐานของการพัฒนาชุมชน เพราะเป็นการสร้างความรู้สึกเชื่อมั่นในตนเอง มองเห็นและตระหนักถึงศักยภาพหรือพลังความรู้ ความสามารถของตนเอง เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของชุมชนและงานพัฒนาชุมชน (Sense of Belonging) สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนของตนได้สำเร็จ และนำไปสู่การพัฒนาในด้านอื่น ๆ ต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง

2. หลักการพึ่งตนเอง ประชาชนจะต้องมีอิสระในการคิด ตัดสินใจและลงมือปฏิบัติ โดยใช้ทรัพยากรและภูมิปัญญาภายในชุมชนให้ได้มากที่สุดเป็นเบื้องต้น ซึ่งหากมีโอกาสได้เรียนรู้และปฏิบัติมากขึ้นก็จะเพิ่มความเชื่อมั่นและความรู้สึกที่จะพึ่งตนเองให้สูงขึ้น ทัศนะแบบผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครองโดยประชาชนเป็นฝ่ายรับและถูกกำหนดฝ่ายเดียวก็จะหายไป จะเกิดการเปลี่ยนแปลงในท่าทีของประชาชนจากความเพิกเฉยไม่สนใจใยดีหรือไม่กล้าที่จะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องราวต่าง ๆ ของตนและชุมชน ก็จะเข้าร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาที่มีผลต่อการดำรงชีวิตของเขา การติดต่อสัมพันธ์กับระบบอื่น ๆ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นนั้นก็สามารสรสร้างให้เกิดความสัมพันธ์บนพื้นฐานของความเสมอภาค มีอำนาจต่อรอง และมีสิทธิมีเสียงมากขึ้น ซึ่งจะนำชุมชนไปสู่การพัฒนาที่มีความยั่งยืนต่อไปได้

3. หลักการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม การพัฒนาชุมชนเป็นกิจกรรมที่เป็นของส่วนรวม ไม่ใช่ของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง การทำงานร่วมกันของประชาชนในรูปแบบของกลุ่มและองค์กร จึงเป็นหลักการของการพัฒนาชุมชนที่สำคัญประการหนึ่ง กลุ่มและองค์กรเป็นศูนย์กลางของการดำเนินงานพัฒนาชุมชน เป็นแหล่งกลางของการร่วมกันคิด ร่วมกันตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบ กลุ่มและองค์กรยังเป็นแหล่งฝึกกำลังหรือความรู้ ความสามารถของชุมชน ทำให้เกิดศักยภาพหรือพลังในการพัฒนาชุมชน ทั้งยังส่งเสริมหลักการมีส่วนร่วมประชาชน และการพึ่งตนเองของประชาชนที่กล่าวมาแล้วให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ต่อไป

4. หลักความเข้าใจในวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ประชาชนยอมรับและนำมาปฏิบัติในชีวิตประจำวันจนกลายเป็นวิถีชีวิตของประชาชนในชุมชน วัฒนธรรมเกิดจากการกระทำหรือผลงานของมนุษย์ ทั้งที่เป็นวัตถุ เช่น เครื่องมือ เครื่องใช้ สิ่งประดิษฐ์ต่าง ๆ และที่ไม่ใช่วัตถุ เช่น ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ ศาสนา ขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น วัฒนธรรมบางอย่างอาจจะเป็นภูมิปัญญาของชุมชน คือ เกิดจากชาวบ้านในชุมชนเอง วัฒนธรรมในแต่ละชุมชนอาจจะเกิดเหมือนหรือแตกต่างกันได้จากชุมชนอื่นก็ได้ แต่มีลักษณะร่วมกันประการหนึ่ง คือ มีความสำคัญต่อการทำกิจกรรมของประชาชนในชุมชน การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจะได้รับความร่วมมือจากประชาชนมากน้อยเพียงใด และจะประสบความสำเร็จหรือไม่ั้น ปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ความเข้าใจในวัฒนธรรมและวิธีการพัฒนาชุมชนที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนนั่นเอง

5. หลักการค้นหาผู้นำและพัฒนาผู้นำ ผู้นำในการพัฒนาชุมชนเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีบุคลิกภาพเด่นเป็นพิเศษ เป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลในชุมชน ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทั้งที่ได้รับการแต่งตั้งและได้รับการเลือกตั้งให้เป็นผู้นำกลุ่มหรือคนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้บรรลุเป้าหมาย ผู้นำท้องถิ่นมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน เพราะเป็นผู้ที่ประชาชนในชุมชนเคารพนับถือ สามารถชักจูงและก่อให้เกิดความศรัทธาในหมู่ประชาชนได้ จึงมีลักษณะเป็นตัวเชื่อมประชาชนกับผู้ที่เกี่ยวข้องในงานพัฒนาชุมชน เป็นผู้ที่มีบทบาทในการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มขึ้นในชุมชน ผู้นำชุมชนจึงเป็นหลักอันสำคัญในการพัฒนาชุมชน

6. หลักการประสานงาน การพัฒนาชุมชนมีบุคคล กลุ่มและองค์กรเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมาก การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องใช้หลักการประสานงานเป็นหลักการที่สำคัญอีกประการหนึ่ง การประสานงานเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประสานคน การประสานทรัพยากร ประสานแผนและโครงการ ประสานผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น อันเป็นการร่วมกันระหว่างผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชุมชนตั้งแต่เริ่มต้นจนกระทั่งการพัฒนาสิ้นสุดลง การประสานงานมีทั้งลักษณะที่แบ่ง

ภาระหน้าที่รับผิดชอบและความร่วมมือกันรับผิดชอบในกิจกรรมร่วมกัน ทำให้การพัฒนาชุมชนดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ คือเป็นไปตามลำดับ ไม่ซ้ำซ้อน ประหยัดแรงงาน ทรัพยากรและเวลา

7. หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน จะต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตยของประชาชนในการพัฒนาท้องถิ่นอย่างเต็มที่ โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ เพศ อายุ หรือสถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งปรัชญาและความคิดของระบอบประชาธิปไตยกับปรัชญาและแนวคิดของการพัฒนาชุมชน มีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ให้ความสำคัญแก่ประชาชน ให้ประชาชนมีสิทธิ อิสรภาพ เสรีภาพ เสมอภาค และภราดรภาพ ในการดำรงชีวิตตามที่กฎหมายกำหนดไว้ ดังนั้น หลักการพัฒนาชุมชนประการหนึ่ง คือ หลักประชาธิปไตยในการดำเนินงาน กล่าวคือ กิจกรรมการพัฒนาชุมชนต้องเป็นของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนในชุมชน ด้วยความสมัครใจ ไม่ใช่ถูกบังคับ มีโอกาสที่จะแสดงความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาร่วมกัน แต่จะไม่ใช้เสียงข้างมากในการตัดสินใจ โดยจะใช้หลักการของการพยายามหาข้อสรุปร่วมกันอย่างมีเหตุมีผลให้ได้

8. หลักการสมทบ การพัฒนาชุมชนมุ่งที่จะให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยใช้ประชาชนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ แต่ขีดความสามารถของชุมชนนั้นมีจำกัด กล่าวคือ มีขีดความสามารถเพียงในระดับหนึ่ง ไม่สามารถระดมมาใช้อีกต่อไป การสนับสนุนช่วยเหลือจากภาครัฐ และภาคเอกชนที่อยู่ภายนอกชุมชนจึงเป็นสิ่งจำเป็น แต่การสนับสนุนช่วยเหลือนี้ต้องอยู่บนพื้นฐานของการสนับสนุนส่งเสริมที่เป็นแนวทางสู่การช่วยเหลือตนเองและพึ่งพาตนเองได้ในชุมชน ไม่ใช่พึ่งพารัฐหรือองค์กรเอกชนตลอดไป ดังนั้นหลักการสมทบจึงเป็นการสมทบกันระหว่างขีดความสามารถทั้งหมดที่ชุมชนมีอยู่กับการสนับสนุนส่งเสริมของภาครัฐและองค์กรเอกชนต่าง ๆ อย่างเหมาะสม เพื่อเพิ่มพูนศักยภาพในการพัฒนาชุมชนต่อไป

9. หลักการขยายผล การพัฒนาชุมชนมีโครงการและกิจกรรมดำเนินงานหลายโครงการและหลายกิจกรรม โครงการและกิจกรรมใดที่ประสบความสำเร็จแล้วควรเป็นแบบอย่างให้กับโครงการและกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีลักษณะเดียวกันทั้งโครงการและกิจกรรมที่ดำเนินการอยู่ในชุมชนเดียวกัน และที่ดำเนินการอยู่ในชุมชนอื่น ๆ เพราะตัวอย่างของความสำเร็จในการพัฒนาชุมชนจะกระตุ้นให้เกิดความเชื่อมั่นศรัทธา ไม่ท้อถอยในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนา และยังใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงต่อไป หลักการขยายผลนี้ควรทำในลักษณะที่เป็นเชิงรุก คือ การประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการพัฒนาให้ชุมชนอื่น ๆ ได้รับรู้ด้วยรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจะเป็นผลดีต่อชุมชนอื่น ๆ แล้วยังสร้างความภาคภูมิใจให้กับประชาชนในชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพัฒนาและนำไปสู่การพัฒนาอื่น ๆ ต่อไปอีกด้วย

10. หลักการจัดการชุมชน คือ คนในชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเอง และชุมชนได้ มีความสามารถในการวางแผนงานและโครงการ สามารถจัดการกระบวนการหรือเตรียมการเพื่อดำเนินการตามแผนงานและโครงการได้ มีทักษะในการดำเนินการตามแผน และสามารถประเมินการตามแผนเองได้ หากชุมชนสามารถดำเนินงานตามหลักการจัดการชุมชนได้ จะเป็นหลักการที่จะช่วยส่งเสริมหลักการพัฒนาชุมชนด้านอื่น ๆ ได้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นด้วย

หลักการพัฒนาชุมชนดังกล่าว เป็นหลักการที่สอดคล้องกับปรัชญาแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน และเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนนั่นเอง

หลักการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข คือ การทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันในการกระทำบางอย่าง ด้วยความรักและความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เพื่อประโยชน์สาธารณะ การรวมตัวกันอาจจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กระจัดกระจายกันก็ได้ แต่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้จนกลายเป็นองค์กร (Community Organization) และมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อย ๆ ขึ้น (Community Network) ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแนวใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันในแนวราบที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเมื่อประสานกับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ในแนวตั้งด้วยความสมานฉันท์แล้ว ก็จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น (Civil Community) ชุมชนเข้มแข็งมีลักษณะสำคัญ (ประเวศ วะสี, 2541) ดังนี้

1. มีจิตสำนึกชุมชน (Community Consciousness) หรือเป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) คือ สมาชิกสำนึกว่าตนเองเป็นเจ้าของชุมชน มีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบปัญหาต่าง ๆ กับบุคคลอื่น ๆ อย่างเท่าเทียมกันและมีมิตรภาพ ยอมรับในศักยภาพของกันและกัน และยอมรับในความแตกต่างหลากหลายระหว่างสมาชิก มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชนร่วมกัน

2. มีจิตวิญญาณชุมชน (Community Spirituality) คือ การที่สมาชิกมีความจงรักภักดีต่อชุมชน เสียสละทำงานเพื่อชุมชน หวงแหนชุมชน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น วัด เครือญาติ หรือความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีชีวิตจิตใจเหมือนเป็นสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง ความมีจิตวิญญาณชุมชน ทำให้เกิดความปิติ ความสุขอย่างล้นเหลือ และเกิดพลังอย่างมโหฬาร เป็นพลังเยียวยา (Healing Power) ที่ทำให้คนและชุมชนมีความสุข

จิตวิญญาณชุมชน เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต่อเนื่องจากการมีจิตสำนึกชุมชน ซึ่งนอกจากจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งโดยตรงแล้วยังเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งแก่ชุมชนในด้านอื่น ๆ อีกด้วย เพราะเป็นเสมือนการทำให้สมาชิกในชุมชนมีจิตใจแข็งแกร่ง มีความพร้อมที่จะร่วมพลังกัน เพื่อพัฒนาชุมชนของตนต่อไป

3. เป็นชุมชนเรียนรู้ (Community Learning) คือ สมาชิกช่วยกันเรียนรู้ หรือเรียนรู้ เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชน และความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับ ร่วมกัน หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้และการตัดสินใจร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งกัน และกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรม ต่าง ๆ ของชุมชน

การเป็นชุมชนเรียนรู้ทำให้สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการ ดำเนินงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดหาวิธีการที่จะร่วมกัน พัฒนาชุมชนของตน

4. มีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง คือ ประชาชนรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นด้วยจิตสำนึก ชุมชนและจิตวิญญาณชุมชน ผนึกกำลังกัน เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ

5. มีการจัดการชุมชนที่ดี (Community Management) คือ สมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเองและชุมชนได้ วางแผน จัดกระบวนการ ดำเนินงาน และ ประเมินผลการพัฒนาชุมชนของตนเองได้ ทำให้องค์กรชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

6. มีเครือข่ายชุมชน (Community Network) คือ มีกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกใน กลุ่มและองค์กรชุมชนต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ด้วยระบบการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพและการ ประชาสัมพันธ์ด้วยความสมานฉันท์ ทำให้เกิดการรวมจิตสำนึกและจิตวิญญาณของสมาชิกและ องค์กรชุมชนต่าง ๆ ให้มีพลังเข้มแข็ง

7. มีภาวะผู้นำชุมชน (Community Leadership) คือ ผู้นำเป็นผู้ประสานความคิด ของสมาชิก ให้โอกาสสมาชิกได้แสดงความคิดเห็น ไม่ผูกขาดความคิดหรือเป็นเจ้าของชุมชนเพียง ผู้เดียว พร้อมที่จะเรียนรู้และเปลี่ยนข้อมูลและความคิดเห็นกับผู้อื่น ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนได้ อย่างแนบแน่น และร่วมทำประโยชน์เพื่อชุมชน

8. เป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ คือสมาชิกและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็ง พอที่จะช่วยเหลือหรือพึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ทั้งในยามปกติ และประสบกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่พึงประสงค์

9. เป็นชุมชนสงบสุข ชุมชนเข้มแข็งเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ มีคุณธรรมและมีความสุข เมื่อคนมาร่วมกันเป็นชุมชน และสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ ก็ทำให้คน และชุมชนมีความสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

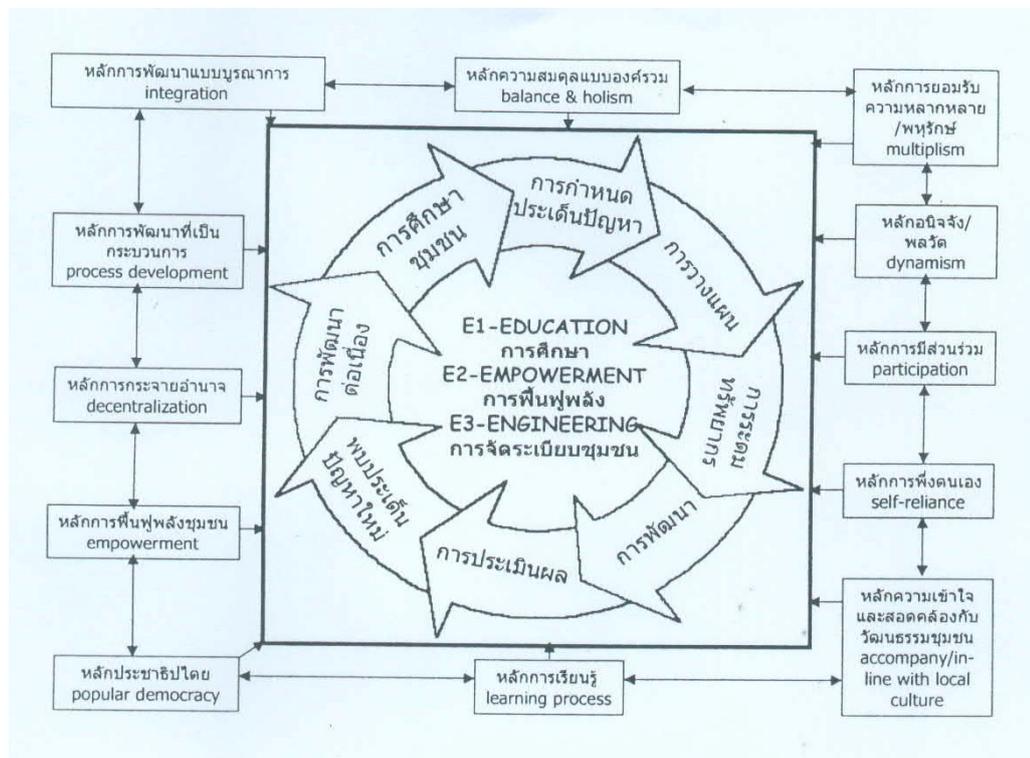
10. เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็งมีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ชุมชนดำรงอยู่และดำรงต่อไปได้ โดยไม่ล่มสลาย อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

ชุมชนที่เข้มแข็งจึงสามารถแก้ปัญหาได้ทุกชนิด ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมืองและสุขภาพ

นอกจากนี้ สายันต์ ไพเราะญจิตรี และคณะ (2549, น. 9) ยังกล่าวอีกว่าหลักการสำคัญของการพัฒนาชุมชนซึ่งเป็นวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (End) ในตัวเอง ได้แก่ หลักองค์รวม หลักพลวัต หลักการยอมรับและรักษาความหลากหลาย (พหุรักษ์) หลักการเรียนรู้ หลักการพึ่งตนเอง หลักการมีส่วนร่วม หลักประชาธิปไตย หลักการกระจายอำนาจ หลักการพัฒนาที่สอดคล้องกับวัฒนธรรมชุมชน หลักการฟื้นฟู/เสริมสร้างพลังชุมชน หลักการพัฒนาที่เป็นกระบวนการ หลักการพัฒนาแบบบูรณาการ และวิธีการพัฒนาชุมชนที่สำคัญ คือ กระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการฟื้นฟู/เสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชน เนื่องจากชุมชนส่วนใหญ่ขาดความรู้ที่ถูกต้อง จึงขาดพลังอำนาจในการจัดการตนเองอย่างอิสระ ชุมชนจึงไม่มีความสุข ฉะนั้น การรู้หรือการมีภูมิปัญญาที่ถูกต้องคือ ความสุข การพัฒนาชุมชนเป็นมรรควิธี หรือ Means ที่จะนำพาคนไปสู่สภาวะการสุข และเป็นสุขที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กัน ในขณะเดียวกันที่รู้ไปด้วยสุขไปด้วย ก่อให้เกิดพลังอำนาจในตัวบุคคลที่รู้ ที่สุข และชุมชนที่ตัวบุคคลนั้นสังกัดอยู่ หมายถึงการเสริมสร้างพลังอำนาจชุมชนไปพร้อมกันด้วย

แผนภูมิที่ 2.4

ความสัมพันธ์ของหลักการ วิธีการ และกระบวนการพัฒนาชุมชน

ที่มา: สายันต์ ไพรัชญจักร์ และคณะ, 2549, น. 10.

ซึ่งจากการศึกษาปรัชญาหลักการพัฒนาชุมชน ทำให้ผู้ศึกษาเห็นว่า เมื่อชุมชนสามารถจัดการตนเองได้ ชุมชนก็จะเป็นสุข เกิดความเข้มแข็งในชุมชน ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ เมื่อพึ่งตนเองได้ ชุมชนนั้นก็มีความเป็นชุมชน สามารถที่จะดำรงความเป็นชุมชนไว้ได้ ซึ่งเป้าหมายเหล่านี้คือเป้าหมายในการพัฒนาชุมชน โดยจะต้องผ่านกระบวนการรวมกลุ่ม เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมและเกิดกระบวนการเรียนรู้ โดยผู้ศึกษาบากล่าวถึงรายละเอียดของการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ไว้ดังนี้

5. แนวคิดการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการที่ประชาชนในชุมชนสามารถที่จะรวมตัวกัน เพื่อแสวงหาแนวทางในการตอบสนอง ด้วยการวางแผนบริหารและการจัดการในการจัดการฐานะความเป็นอยู่ของตนเองและท้องถิ่นให้ดีขึ้น (सानิตย์ บุญชู, 2530) สำหรับ ยูวัฒน์ วุฒิเมธี

(2534) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่าเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการริเริ่มพิจารณาตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ อันมีผลกระทบถึงตัวประชาชน นอกจากนั้นยังชี้ว่าผู้นำแห่งการเปลี่ยนแปลงต้องยอมรับปรัชญาการพัฒนาชุมชนว่า มนุษย์ทุกคนต่างปรารถนาที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข และสามารถพัฒนาได้หากได้รับการชี้แนะอย่างถูกต้อง การมีส่วนร่วมจึงเป็นการร่วมมือของประชาชนทั้งในส่วนที่เป็นปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มคนที่เห็นพ้องต้องกัน และเข้าร่วมรับผิดชอบดำเนินการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการ โดยการกระทำผ่านกลุ่มหรือองค์กร

อาจจะกล่าวได้ว่าแนวคิดการมีส่วนร่วมเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการที่จะจัดการทรัพยากรของชุมชนด้วยตัวของชุมชนเองได้ และในการอธิบายการมีส่วนร่วมนั้นจำเป็นต้องอธิบายระดับของการมีส่วนร่วม เพื่อที่จะชี้ให้เห็นความสามารถของชาวบ้านในการเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับได้บ้าง ทั้งนี้โคเฮนและอัฟฮอฟ (Cohen and Uphoff, 1977 อ้างถึงใน บัญชร แก้วส่อง, น. 45)

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ โดยมีส่วนร่วมในการตัดสินใจในทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้น ช่วงดำเนินการวางแผนและช่วงการตัดสินใจตามแผน

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โดยพิจารณาว่าใครจะทำอะไรให้กับโครงการได้บ้าง เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากรการบริหาร การประสานและการขอความช่วยเหลือ เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ซึ่งต้องคำนึงถึงผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ รวมถึงการกระจายผลประโยชน์ ทั้งที่ผลทางบวกและทางลบ

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผลโดยสิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกต คือ ความเห็น (views) ความชอบ (preferences) และความคาดหวัง (expectation) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ทั้งนี้ "การมีส่วนร่วม" จึงเป็นเสมือนเครื่องมือ (means) สำคัญ และจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้น เพื่อนำทางไปสู่การพัฒนา และในขณะเดียวกัน "การมีส่วนร่วม" ก็เป็นเหมือนเป้าหมาย (ends) ที่เราต้องไปให้ถึง

กระบวนการมีส่วนร่วม

บัญญัติ แก้วส่อง (2545) ได้เสนอว่ารูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์ของการมีส่วนร่วมนั้นจะต้องมีองค์ประกอบด้วยกระบวนการ 5 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผน (Planning) ในส่วนนี้ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญคือการตัดสินใจ

2. การดำเนินกิจกรรม (Implementation) ในส่วนนี้ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการ จัดการ และบริหารใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรร ควบคุมการเงิน และการบริหาร

3. การใช้ประโยชน์ (Utilization) เป็นส่วนที่ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการ นำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นการเพิ่มระดับการพึ่งตนเอง และการควบคุมทางสังคม

4. การได้รับผลประโยชน์ (Obtaining benefits) เป็นการแจกจ่ายผลประโยชน์อย่าง เท่าเทียม อาจเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคมหรือวัตถุ

5. การประเมินผลการพัฒนา (Evaluating development) เป็นการประเมินผลเพื่อ ทราบปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมใน กระบวนการพัฒนาว่าประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. การมีส่วนร่วมในการศึกษาชุมชน จะเป็นการกระตุ้นให้ประชาชนได้ร่วมกันเรียนรู้ สภาพของชุมชน การดำเนินชีวิต ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นข้อมูลเบื้องต้นในการ ทำงาน และร่วมกันค้นหาปัญหา และสาเหตุของปัญหา ตลอดจนการจัดลำดับความสำคัญของ ปัญหา

2. การมีส่วนร่วมในการวางแผน โดยจะมีการรวมกลุ่มอภิปราย และแสดงความคิด เห็น เพื่อการกำหนดนโยบาย วัตถุประสงค์ วิธีการ แนวทางการดำเนินงาน และทรัพยากรที่ จะต้องใช้

3. การมีส่วนร่วมในการดำเนินการพัฒนา โดยการสนับสนุนด้านวัสดุ อุปกรณ์ แรงงาน เงินทุน หรือเข้าร่วมบริหารงาน การใช้ทรัพยากร การประสานงาน และดำเนินการขอความ ช่วยเหลือจากภายนอก

4. การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นการนำเอากิจกรรมมาใช้ ให้เกิดประโยชน์ ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจ โดยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกันของบุคคล และ สังคม

5. การมีส่วนร่วมในการติดตาม และประเมินผลการพัฒนา เพื่อที่จะแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ทันที

กล่าวโดยสรุปได้ว่า หัวใจหลักของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา นั้น เกิดจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนานั้นเอง

ซึ่งสะท้อนให้เห็นลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาใน 3 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ/การลงมือปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ นอกจากนี้หากจะแบ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมแบ่งตามบทบาท และหน้าที่ของผู้เข้าร่วม ดังนี้ (Lee. J. Cary, 1970, p. 147 อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543) พบว่าแบ่งได้ดังนี้

1. เป็นสมาชิก (Membership)
2. เป็นผู้เข้าประชุม (Attendance at Meeting)
3. เป็นผู้บริจาคเงิน (Financial contribution)
4. เป็นกรรมการ (Membership on committees)
5. เป็นประธาน (Leader)

จากการแบ่งลักษณะของการมีส่วนร่วมตามบทบาทหน้าที่ข้างต้นสะท้อนให้เห็นภาพรวมของการมีส่วนร่วมใน 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมโดยการสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ ที่จำเป็น และการมีส่วนร่วมโดยการเข้ามารับผิดชอบบทบาท หน้าที่ หรือตำแหน่งทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา อาทิ อยู่ในตำแหน่ง สมาชิก ประธาน กรรมการ เป็นต้น

จากการพิจารณาการมีส่วนร่วมในฐานะกระบวนการดังได้กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่า "การมีส่วนร่วม" มิใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาลอย ๆ หากเป็นผลจากกระบวนการก่อนหน้านี้ และแม้ว่าการอธิบายถึงกระบวนการมีส่วนร่วมในลักษณะลำดับขั้นตอนดังกล่าว ก็มีได้หมายความว่าเราจะต้องดำเนินการตามลำดับขั้นตอนนั้นอย่างเข้มงวด เพราะแท้จริงแล้วลักษณะที่เป็นกระบวนการของการมีส่วนร่วมย่อมชี้ชัดให้เห็นถึงความเชื่อมโยง และการเคลื่อนไหวที่เป็นพลวัตรของขั้นตอนต่าง ๆ ยกตัวอย่างเช่น เราอาจจะดำเนินการมาจนถึงขั้นของการดำเนินการการพัฒนา หรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ แล้ว แต่ผลที่เราได้รับอาจสะท้อนให้เราเห็นว่าเรายังขาดข้อมูลบางประการอยู่ เราจึงจำเป็นที่จะต้องลงศึกษาชุมชน หรือกลับมาทบทวนการมีส่วนร่วมในขั้นของการริเริ่มในการพัฒนาอีกครั้งก็เป็นได้

เงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า การมีส่วนร่วมหรือกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเสมือนเครื่องมือและเป้าหมายของการพัฒนา แต่กระบวนการสร้างเสริมการมีส่วนร่วมก็มีข้อสิ่งที่จะเกิดขึ้นมาอย่างง่ายดาย เนื่องจากมีปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่เป็นเสมือนเงาที่บ่อนเซาะกระบวนการอยู่อย่างต่อเนื่อง ฉะนั้นการศึกษาในประเด็นเกี่ยวกับเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นสิ่งที่สำคัญ เพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นแนวทางในการจัดการ หรือรับมือกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้สามารถสร้างให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนได้มากที่สุด

ทั้งนี้ เงื่อนไขที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา สามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ประเภท (อ้างถึงใน สายฝน น้อยหืด, 2549, น. 23) ดังนี้

1. เงื่อนไขทางการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม
  - การกระจายอำนาจทางการเมืองออกไปในทุกระดับและกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน
  - สภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และกายภาพของชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วม
  - สิทธิความเป็นพลเมือง
2. เงื่อนไขของโครงการพัฒนา
  - โครงการพัฒนามีความสะดวกกับประชาชนที่จะมาเข้าร่วม
  - มีการกระจายความรับผิดชอบ
  - ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ
  - มีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำ และมีการเสริมด้านวิชาการแก่สมาชิกกลุ่ม
3. เงื่อนไขของนักพัฒนา
  - ความตั้งใจ ความมุ่งมั่นในการทำงานพัฒนา และความพร้อมทั้งกายและใจที่จะทำงานกับประชาชน
  - การรับฟังปัญหาและการร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน
  - ศึกษาชุมชนร่วมกับประชาชน
  - การสนับสนุนด้านกำลังใจ เพื่อให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในการแก้ปัญหา
  - การสนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี
4. เงื่อนไขของผู้นำ
  - มีประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวม
  - มีความจริงใจ และตั้งใจในการปรับปรุงสภาพของชุมชน
  - ได้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้าน
  - มีความสามารถในการกระตุ้นชาวบ้านให้เห็นถึงปัญหา
5. เงื่อนไขทางการบริหารจัดการ
  - การประสานการดำเนินงานกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคเอกชน
  - ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ
  - การมีกองทุน หรือทรัพย์สินที่สมาชิกในกลุ่มร่วมกันเป็นเจ้าของ

6. เงื่อนไขทางสังคม-จิตวิทยา

- ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
- ความเดือดร้อน ความไม่พึงพอใจร่วมกัน
- การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนในทิศทางที่ปรารถนา
- การเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม
- การมีอิสรภาพและมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม
- แรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่ม

จะเห็นได้ว่าสิ่งที่เป็นเงื่อนไขของการสร้างให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในกระบวนการพัฒนา (ไม่ว่าด้านใด ๆ ก็ตาม) นั้น มิได้เกิดขึ้นจากฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่เกิดจากบริบททางสังคม วัฒนธรรม การเมืองแวดล้อม รวมไปถึงเกิดจากความร่วมมือกันอย่างจริงจังไม่ว่าจะเป็นความร่วมมือจากภาครัฐ อาทิ ข้าราชการ หน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ภาคได้สังกัดของภาครัฐ หรือจะเป็นภาคองค์กรพัฒนาเอกชน ภาคประชาชน รวมทั้งภาคธุรกิจเอกชน ที่ต้องเกื้อกูลกันเพื่อสร้างสรรค์บรรยากาศการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้น

และการจัดการในงานพัฒนา หรือการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น “การมีส่วนร่วม” นั้น มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งการมีส่วนร่วมนี้ก็มีหลายความหมายและหลายระดับอย่างที่เราพบเห็นมากที่สุดคือ บุคคลภายนอกจะมาเป็นตัวตั้ง คือเป็นเจ้าของโครงการพัฒนา และเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในแง่ของการบริจาควัตถุ แรงงาน การมีส่วนร่วมในความหมายนี้และในระดับนี้จะไม่สามารถสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของขึ้นมาได้ การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงที่จะช่วยให้บรรลุเป้าหมายดังกล่าว จะต้องเป็นการมีส่วนร่วมโดยมีประชาชน มีชาวบ้านเป็นตัวตั้ง คือ เป็นเจ้าของโครงการ ส่วนบุคคลภายนอกนั้นเป็นฝ่ายสนับสนุน ชาวบ้านเป็นผู้วางแผน ดำเนินการตามรูปแบบและวิธีการที่ชาวบ้านคุ้นเคย ตัดสินใจเมื่อต้องการทางเลือกแบบต่าง ๆ ในการแก้ปัญหา ใช้ภูมิรู้ ภูมิปัญญา และภูมิธรรม รวมทั้งตัวบุคคลในการระดมความคิดในการแก้ปัญหาต้องมาจากชุมชนเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งเป็นผู้แก้ไขข้อผิดพลาดหรือความขัดแย้งอันอาจจะเกิดขึ้นตามวิธีการของตัวเองด้วย

6. แนวคิดการเรียนรู้

การเรียนรู้ คือ การปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิด และพฤติกรรม อันมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรปรับเปลี่ยนในทางที่ดีขึ้น

และในส่วนของการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เดวิท แมทิวส์ (อ้างถึงใน เอกสาร อัดสำเนาเรื่องการเสริมสร้างพลังอำนาจให้กับชุมชน, น. 21) กล่าวว่านั่น คือ สิ่ง que เรียนรู้จาก/ผ่านการ แลกเปลี่ยนกับคนอื่น การเรียนรู้ของชุมชนไม่แยกขาดจากสำนักสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชน เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึก “เป็นเจ้าของ” ชุมชน การสร้าง ความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ของชุมชน ชุมชนที่อุดมได้ด้วยชีวิต สาธารณะที่มีสุขภาพดี หรือชุมชนที่มีประชาสังคมเข้มแข็ง จึงไม่ได้เป็นอื่นนอกจากชุมชนแห่ง การเรียนรู้

ประเภทของกระบวนการเรียนรู้

1. กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นการถ่ายทอดความรู้ คือ ผู้เรียนเป็นผู้รับความรู้ และผู้สอน เป็นผู้ถ่ายทอด
2. กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการสร้างความรู้โดยผ่านผู้เรียนเอง ผู้สอนมี หน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้ แบบนี้จะยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน (ปารีชาติ วัลย์เสถียร และคณะ, 2543, น. 14) ได้แก่

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการปฏิบัติเป็น การเรียนรู้ที่ทำให้เกิดความรู้จริง เราสามารถที่จะสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นไปพร้อมกับกระบวนการ มีส่วนร่วมในการทำงานกับชุมชนในชั้นต่าง ๆ ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การกำหนด ปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติ การควบคุมติดตามและประเมินผล
2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้เกิดทั้งจากประสบการณ์ของตนเองโดยตรง หรือจากผู้อื่นโดยผ่านการถ่ายทอด เช่น การศึกษาดูงาน ที่ไม่ใช่การไปเที่ยวชม แต่เป็นการไปอย่าง มีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุปทเรียน มีการเตรียมการทั้งผู้ que ไปดูงาน และผู้ให้การศึกษาดูงาน
3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบัน ในชุมชน และนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของ ท้องถิ่น
4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลองหรือตัวอย่าง ได้แก่ กรณีศึกษา การแสดง บทบาทสมมุติ การแสดงละคร เกมส์ กิจกรรม
5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้โดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่าง ๆ

อาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาแนวคิดที่กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นการทำความเข้าใจกับการพัฒนาชุมชน หลักการของการพัฒนาชุมชน รวมถึงการมีส่วนร่วม การเรียนรู้ และการพึ่งตนเองได้ อันจะนำไปสู่การวิเคราะห์/อธิบายกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ด้านประเพณีแห่งเรือของคนบ้านดอนไชย ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น และเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาใคร่ขอแนะนำเสนอกระบวนการในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้

7. กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน จากการศึกษาของผู้ศึกษาพบว่า งานวิจัยหรือแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการในการจัดการทรัพยากรในแง่ของวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน โดยส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาในด้านทรัพยากรทางธรรมชาติ/สิ่งแวดล้อม เป็นส่วนใหญ่ แต่ยังมีนักวิชาการที่มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องดังกล่าว คือ

สายนต์ ไพเราะญจิตรี (2547, น. 78-80) ซึ่งได้ให้ความหมายของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน (Cultural Resource Management in Community Development : CRM in CD) ไว้ว่า กระบวนการหรือชุดของการกระทำใด ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับทรัพยากรวัฒนธรรมในอดีตของชุมชน ซึ่งรวมเรียกว่า มรดก หรือ heritages ที่เป็นแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ เมืองและชุมชนโบราณ แหล่งเตาผลิตเครื่องถ้วยชามสมัยโบราณ วัดวาอาราม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ เครื่องมือเครื่องใช้ รวมทั้งภูมิปัญญา ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีปฏิบัติ และศิลปวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับทรัพยากรทางโบราณคดีต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน หรือที่ชุมชนมีส่วนเกี่ยวข้อง โดยมีความมุ่งหมายเพื่อบรรลุเป้าหมายการพัฒนาในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่การสร้างพลังปัญญาและความสามารถให้แก่คนที่มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการที่นำไปสู่การเผชิญกับปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในการพัฒนามิติอื่น ๆ ของชุมชนอย่างรู้เท่าทัน มีอำนาจต่อรอง มีความสามารถในการพึ่งตนเองได้และจัดการตนเองได้ในทุกระดับ รวมไปถึงการพัฒนาทางจิตใจให้สามารถยกระดับคุณธรรมและจริยธรรมที่ทำให้ชุมชนสงบร่มเย็นอยู่ร่วมกันได้เป็นปกติสุขอย่างยาวนาน ซึ่งชุดของการกระทำใด ๆ ที่เรียกว่าการจัดการนั้น ประกอบด้วยกิจกรรมเชิงปฏิบัติการ 7 ลักษณะด้วยกัน คือ

1. การศึกษาวิจัยหรือการสร้างความรู้ (resource assessment) เพื่อให้เกิดความรู้ที่แท้จริงเกี่ยวกับทรัพยากรวัฒนธรรม ทั้งในเชิงกายภาพ และคุณลักษณะทางนามธรรม ประวัติศาสตร์ ประโยชน์ใช้สอยในอดีต ศักยภาพคุณค่าและข้อจำกัดของทรัพยากรนั้น ๆ ต่อชุมชนปัจจุบัน ในระดับต่าง ๆ ในที่นี้ผู้เขียนได้พัฒนาแบบแผนการวิจัยหรือการสร้างความรู้ที่เรียกว่า

โบราณคดีชุมชน : Community Archaeology ขึ้นมาทดลองใช้ในกระบวนการพัฒนาชุมชน โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน (Participative Action Research and Development Program Towards and Enhancement of Community Ability in Cultural Resource Management in Nan Province) ดังรายละเอียดแสดงไว้ในลำดับต่อ ๆ ไป

2. การประเมินคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม (resource assessment and evaluation) จะช่วยให้สามารถทราบว่าทรัพยากรวัฒนธรรมชนิดต่าง ๆ ที่มีอยู่นั้นมีคุณค่าทางด้านใดบ้าง และมีคุณสมบัติเหมาะสมต่อการตัดสินใจลงทุนลงแรงดำเนินการใด ๆ ต่อไปหรือไม่ เพราะหากพิจารณาแล้วพบว่าคุณค่าน้อย หรือไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมต่อการอนุรักษ์หรือพัฒนา ก็อาจจะตัดสินใจไม่ดำเนินการใด ๆ ต่อไปก็ได้ หรือพิจารณาแล้วเห็นว่าทรัพยากรวัฒนธรรมนั้น ๆ มีคุณค่าและมีคุณสมบัติเหมาะสมอย่างยิ่งต่อการดำเนินการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในฐานะเป็นแหล่งเรียนรู้ หรือ แหล่งท่องเที่ยว ก็จะสามารถตัดสินใจและวางแผนว่าจะทำอย่างไรต่อไปจึงจะเกิดประโยชน์อย่างยั่งยืนต่อชุมชนและส่วนรวม

3. การสงวนและการอนุรักษ์ (preservation / conservation) หมายถึง การคงไว้ซึ่งสภาพทั้งทางกายภาพและคุณค่าของทรัพยากรวัฒนธรรม เพื่อประโยชน์ในการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนการศึกษา การทัศนศึกษาหรือการท่องเที่ยวโดยใช้เทคนิควิธีการต่าง ๆ ตามความเหมาะสมในสภาพแวดล้อมของทรัพยากรวัฒนธรรมแต่ละประเภทแต่ละแห่ง เช่น การเสริมสร้างความแข็งแรงของสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุ การบูรณะ การจำลอง การทำเทียม การถอดพิมพ์ การสร้างชิ้นใหม่ การจัดแสดงพิพิธภัณฑ์ รวมไปถึงการสร้างและการบังคับใช้กฎหมายข้อปฏิบัติและข้อห้ามต่าง ๆ เพื่อสนองต่อความประสงค์ที่จะทำให้ทรัพยากรวัฒนธรรมดำรงอยู่เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชนให้นานที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้

4. การดำเนินกิจกรรมธุรกิจชุมชนที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรวัฒนธรรม (business – based management) ซึ่งในปัจจุบันเป็นกิจกรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีความจำเป็นต้องเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการ เนื่องจากชุมชนต่าง ๆ ล้วนอยู่ในกระแสการพัฒนาแบบทุนนิยมเสรี ที่มีการคิดเรื่องลงทุน-ขาดทุน-กำไรอยู่ตลอดเวลา แม้ว่าจะในกรอบคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนและแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะพยายามไม่ให้เกิดเรื่องกำไร-ขาดทุนมากนัก แต่ในการจัดการจะต้องมีค่าใช้จ่ายตลอดเวลา ในระยะเริ่มต้นคงจะไม่มีใครเสียสละลงทุนลงแรงในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมโดยไม่มีทุนที่เป็นเงิน หรือวัตถุสิ่งของได้เป็นเวลานาน ๆ ดังนั้นกิจกรรมเชิงธุรกิจจึงมีความสำคัญในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ซึ่งจะสามารถสร้างรายได้โดยการจัดพิมพ์หนังสือ เอกสาร ภาพโปสเตอร์ การจัดทำของที่ระลึก ผลิตสินค้าเอกลักษณ์ของแหล่ง

โบราณคดี เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมชุมชนออกจำหน่าย การจัดเก็บค่าธรรมเนียมการให้บริการนำชม การให้บริการท่องเที่ยว การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่เก็บค่าธรรมเนียมจากผู้เข้าชม และการขอรับการสนับสนุนจากองค์กรการกุศลภาคธุรกิจเอกชน และองค์กรระหว่างประเทศด้านวัฒนธรรม ฯลฯ

5. การเผยแพร่ความรู้ ข้อมูล ประสบการณ์ ให้แก่คนหมู่มากหรือมหาชนในชุมชน นอกชุมชน และสาธารณชน (publication) ถือเป็นกิจกรรมที่สำคัญในกระบวนการเรียนรู้และให้การศึกษา อาจจะทำให้มีสิ่งพิมพ์หรือสื่อต่าง ๆ ออกเผยแพร่ โดยการจำหน่ายหรือให้เปล่า ซึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของกลุ่มคนและชุมชนที่จัดการ ในการจำหน่ายสื่อสิ่งพิมพ์ หรือข้อมูลต่าง ๆ จะเชื่อมโยงกับการจัดการเชิงธุรกิจชุมชน

6. การฟื้นฟู ผลิตซ้ำ และสร้างใหม่ (resource rehabilitation / revitalization) ความหมาย คุณค่า และกำหนดบทบาทและหน้าที่ใหม่ให้กับทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่แต่อาจจะไม่ได้ทำหน้าที่ดั้งเดิมอย่างที่เคยเป็น (out-of-original functioned resource) และมีการนำเอาทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมนั้นมาปรับปรุง และพัฒนาเพื่อใช้ประโยชน์ในบทบาทใหม่ (re-functioning) เพื่อใช้ในการแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ หรือสร้างประโยชน์ใหม่ให้กับชุมชน เช่น การฟื้นฟูอาชีพ การฟื้นฟูประเพณี พิธีกรรมบางอย่างที่เคยปฏิบัติกันในสถานที่โบราณบางแห่งขึ้นมาเพื่อใช้เป็นวิธีการในการฟื้นฟูพลังและศรัทธาของชุมชนในการพัฒนาชุมชนหรือการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุที่อัญเชิญจากกรุใต้พระเจดีย์หรือสถูปโบราณที่พลังทลายไปประดิษฐานในพระสถูป พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นใหม่ตามรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมดั้งเดิมที่พบในการศึกษา เช่น พระธาตุนาดูน จังหวัดมหาสารคาม พระเจดีย์พิพิธภัณฑสถานวัดจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ หรือในกรณีพระธาตุนมอมงค์เดิมพังทลายลงทั้งหมด ก็มีการก่อสร้างขึ้นใหม่ตามแบบแผนทางสถาปัตยกรรมและรูปแบบทางศิลปกรรมดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการนำเอารูปแบบโบราณสถาน สัญลักษณ์ลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ไปดัดแปลงเป็นตราสัญลักษณ์เพื่อการประชาสัมพันธ์สถานที่ กิจกรรม เป็นตราสัญลักษณ์ประจำจังหวัด เครื่องหมายการค้า และตราประจำองค์กรต่าง ๆ เป็นต้น

7. การบังคับใช้กฎเกณฑ์ ข้อปฏิบัติ ข้อบัญญัติ (enforcement) ซึ่งอาจจะเป็นข้อตกลงของชุมชนกลุ่ม ชมรม สมาคม มูลนิธิ องค์กรประชาชน หรือข้อกำหนดที่กำหนดโดยรัฐก็ได้ แต่การบังคับใช้จะต้องดำเนินไปในรูปแบบที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม ในฐานะที่เป็นมรดกวิธี หรือวิธีการเชิงกระบวนการ (means) ในการพัฒนาชุมชน ซึ่งเป็นคุณต่อทั้งชุมชน และเป็นประโยชน์ต่อตัวทรัพยากรวัฒนธรรม

ในกระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน มีแบบแผนที่ สายันต์ ไพรัชญาจิตร (2547, น. 78-80) ได้พัฒนาขึ้นมา เพื่อเป็นกรอบในการทำความเข้าใจและดำเนินการ เรียกว่า 3Es – Model ซึ่งประกอบด้วยหมวดปฏิบัติการที่สำคัญ (actions) 3 ลักษณะ ด้วยกัน คือ

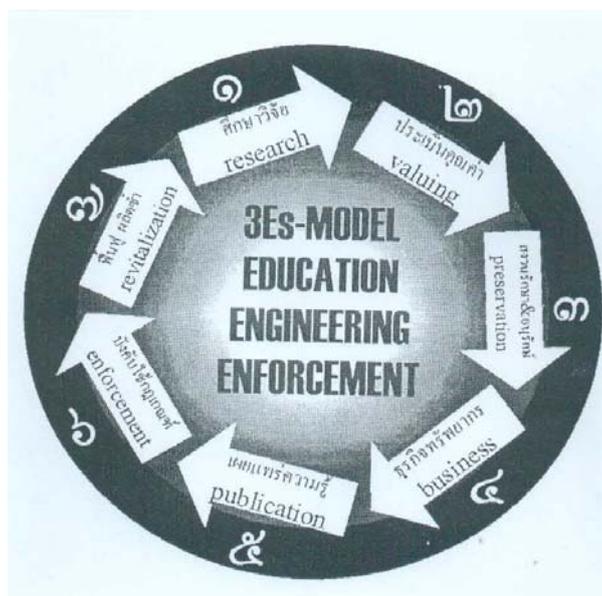
1. กระบวนการเรียนรู้และการปลูกจิตสำนึก (E1 : Education) เน้นการเรียนรู้ร่วมกัน จากการปฏิบัติงานจริง (interactive learning through practices) การจัดการศึกษาที่เน้นการสื่อสารหลายทางแบบไม่เป็นทางการ (informal multi-channel communication) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการ นักจัดการ เจ้าหน้าที่ในหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และประชาชนในชุมชนท้องถิ่นเพื่อความเข้าใจร่วมกันในเรื่องคุณลักษณะทางวิชาการ เป็นการสร้างจิตสำนึกในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทต่าง ๆ รวมทั้งการเล็งเห็นประโยชน์ของทรัพยากรวัฒนธรรมในการพัฒนาชุมชน

2. การสร้างสรรค์และประดิษฐ์นวัตกรรมในการจัดการ (E2 : Engineering) หมายถึง การคิดค้นรูปแบบวิธีวิทยา (methodology) และเทคนิควิธีที่เหมาะสม (appropriate technique / technology) ในการจัดการด้านวิชาการหรือการศึกษาวิจัย (research) ด้านการอนุรักษ์ (conservation) การสงวนรักษา (preservation) และแบบแผนการพัฒนา (development pattern) รวมไปถึงการสร้างเงื่อนไข (conditions) กฎเกณฑ์หรือข้อบัญญัติ (regulations) และกฎหมาย (acts) เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขอย่างยั่งยืนแก่ชุมชนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ

3. การบังคับใช้กฎระเบียบ (E3 : Enforcement) หมายถึง การนำเอาเงื่อนไข กฎเกณฑ์ ข้อบัญญัติและกฎหมายที่ชุมชน และสังคมสร้างขึ้นร่วมกันมาบังคับใช้เพื่อคุ้มครอง ป้องกันและเอื้ออำนวยให้กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมเป็นไปอย่างราบรื่นไม่สะดุดหยุดลงกลางคันหรือไม่ถูกละเมิดให้เสื่อมค่าหรือเสื่อมสภาพไปด้วยเหตุอันไม่สมควร

แผนภูมิที่ 2.5

กระบวนการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในงานพัฒนาชุมชน

ที่มา: สายันต์ ไพรัชญาจิตร, 2547, น. 82.

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมภายใต้แบบแผนปฏิบัติการ 3Es – model ดังกล่าวข้างต้นอาศัยหลักการและวิธีการของการพัฒนาชุมชนที่เน้นเป้าหมายของการจัดการเพื่อให้คนที่เกี่ยวข้องในกระบวนการจัดการได้พัฒนาความรู้ความสามารถของตนเอง ฟังตนเองได้ คิดหาหนทางแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง มีความสุขกับการจัดการทรัพยากรนั้น และสามารถเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างรู้เท่าทันไม่ตกเป็นเหยื่อของกระแสหรือสถานการณ์ที่ผู้อื่นสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์ส่วนตน

8. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องของการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมผ่านประเด็นนั้น ไม่เคยมีผู้ศึกษามาก่อน จะมีก็แต่เพียงการศึกษาผ่านทรัพยากรวัฒนธรรมในด้านอื่น อาทิเช่น

งานการศึกษาของ สายันต์ ไพรัชญาจิตร และคณะ (2549) เป็นการศึกษาวิจัยในด้านการเกิดกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของชุมชนด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ว่าสามารถดำเนินไปบนฐานมติที่ว่า กระบวนการดังกล่าวเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสร้างการพัฒนาชุมชนที่มุ่งหวังให้เกิดความเป็นชุมชนและความสุขของคนในชุมชน ซึ่งได้ทำการศึกษาค้นคว้าความเคลื่อนไหวในการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมชุมชนต่างๆที่เข้าร่วมกิจกรรม โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส.) ในช่วงปี 2547-2548 จำนวน 4 โครงการ ผลการศึกษาพบว่า แนวทางและวิธีการที่เหมาะสมในการจัดการกระบวนการเรียนรู้และการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรม คือ การจัดการเรียนรู้และจัดการความรู้ที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติจริงและสอดคล้องกับวิถีการเรียนรู้เชิงสังคม โดยผู้รู้ ผู้ชำนาญการ ผู้มีประสบการณ์ ทั้งที่เป็นคนในชุมชนและนอกชุมชนทำงานร่วมกัน นอกจากนี้ยังพบว่า การสนับสนุนเงินและวิชาการจาก สรส. มีความสำคัญที่ช่วยให้เกิดความสำเร็จในโครงการ

จากการศึกษางานวิจัยชิ้นนี้ ทำให้ผู้ศึกษาเห็นถึงแนวทางในการศึกษาการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมด้านประเพณีแข่งเรือ โดยศึกษาบนฐานของงานพัฒนาชุมชนเช่นกัน ซึ่งจุดมุ่งหมายเดียวกันคือความเป็นชุมชนและชุมชนเป็นสุข

และงานการศึกษาของ สายันต์ ไพรัชญาจิตร (2548) เช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ซึ่งดำเนินการในพื้นที่ตำบลบ่อสวกและตำบลนาข้าว อำเภอเมืองจังหวัดน่าน โดยใช้แนวคิดการจัดการและพัฒนาตามแบบแผนโบราณคดีชุมชนที่เป็นการบูรณาการปรัชญา หลักการและวิธีการของแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียง การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน ประกอบเข้ากับปรัชญา หลักการ และวิธีการพัฒนาชุมชนในการปฏิบัติงานวิจัย โดยเน้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเอง ความเสมอภาค ความแตกต่าง หลากหลาย ความประทับใจ การปฏิบัติงานวิจัยที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตปกติของชาวบ้านในการจัดการแหล่งเตาเผา อายุ 500-750 ปี และแหล่งผลิตเครื่องมือหินสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่ตอยภูซางราว 4,000-8,000 ปี รวมถึงทรัพยากรประเภทอื่น ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ศึกษา ซึ่งจากการดำเนินงานวิจัยพบว่า ชาวบ้านและคนในชุมชนท้องถิ่นบางกลุ่มที่มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยมีความตระหนักในคุณค่าและความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น มีทักษะในการจัดการและใช้ประโยชน์จากแหล่งโบราณคดีและทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนในลักษณะที่เน้นการพึ่งตนเองได้ พึ่งกันเองได้ และช่วยเหลือเกื้อกูลกับคนอื่น ๆ ซึ่งก่อให้เกิดความภาคภูมิใจ และเชื่อว่าจะสามารถก่อให้เกิดความเข้มแข็งในทางวัฒนธรรมชุมชนได้ในระยะยาว

ในการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเพื่อเสริมสร้างความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรมในจังหวัดน่าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยผ่านทรัพยากรวัฒนธรรม นั่นคือโบราณคดีชุมชน ได้ใช้แนวคิดทฤษฎีที่ผู้ศึกษาเองก็ทำการศึกษาอยู่เช่นกัน อาทิเช่น แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน หลักการ ปรัชญาวิธีการและกระบวนการในการพัฒนาชุมชน รวมไปถึงการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม การพึ่งตนเองได้ของคนบ้านบ่อสวกและบ้านนาซาว อันจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าใจและนำไปสู่การอธิบาย /วิเคราะห์กระบวนการจัดการเรื่องแข่งได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น

จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ทำให้ผู้ศึกษามีความเห็นว่าการจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม เป็นเสมือนเครื่องมือ (means) เพื่อนำทางไปสู่การพัฒนา หรือการทำกิจกรรมใด ๆ ให้ประสบความสำเร็จ โดยเฉพาะกิจกรรมที่อำนวยความสะดวกประโยชน์สุขแก่ประชาชนโดยส่วนรวม และในขณะเดียวกัน”การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม” ก็เป็นเหมือนเป้าหมาย (ends) ที่เราต้องไปให้ถึงหรือสร้างให้เกิดขึ้น

9. กรอบแนวคิดในการศึกษา

